

Stimulering van maatschappelijke binding van jongeren

**Een verkenning naar sociale interventies op het
terrein van radicalisering en culturele spanningen**

Auteur(s)

Vasco Lub

Datum

Utrecht, februari 2009

© MOVISIE

MOVISIE Kennis en advies voor maatschappelijke ontwikkeling

MOVISIE is het landelijke kennisinstituut en adviesbureau voor maatschappelijke ontwikkeling. We bieden toepasbare kennis, adviezen en oplossingen bij de aanpak van sociale vraagstukken op het terrein van welzijn, participatie, zorg en sociale veiligheid. In ons werk staan vijf actuele thema's centraal: huiselijk & seksueel geweld, kwetsbare groepen, leefbaarheid, mantelzorg en vrijwillige inzet.

We investeren in de kracht en de onderlinge verbinding van burgers. We doen dit door maatschappelijke organisaties, overheden, maatschappelijk betrokken bedrijven en burgerinitiatieven te ondersteunen, te adviseren én met hen samen te werken. Lokaal of landelijk, toegesneden op het vraagstuk en de organisatie. Zo kunnen deze organisaties en hun professionals hun werk voor de samenleving zo goed mogelijk doen.

Kijk voor meer informatie op www.movisie.nl.

COLOFON

Auteur(s): Vasco Lub. Met medewerking van Mirjam Nagel, Mellouki Cadat en Astrid van der Kooij.
Utrecht, februari 2009

© MOVISIE

Bestellen: www.movisie.nl

Dit betreft een publicatie die uitkomt in het kader van het VWS-programma Beter in Meedoen. Dit meerjarige programma is gericht op de vernieuwing en kwaliteitsverbetering van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo). Meer informatie over dit programma kunt u vinden op de website: www.invoeringwmo.nl

Voorwoord

De sociale sector besteedt veel tijd en energie aan het leveren van een positieve bijdrage aan de maatschappij. Sommige beroepen uit de sociale sector bestaan al meer dan honderd jaar. Maar wat zijn nu eigenlijk de resultaten van dit werk? Welke werkwijzen zijn het meest succesvol? Hierover is nog te weinig bekend, terwijl er vanuit de overheid een groeiende behoefte is aan meer inzicht op dit gebied. Vandaar dat het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) in het kader van haar programma *Beter in meedoen* voor vijf jaar middelen vrijmaakt voor het project *Effectieve interventies*.

Effectieve interventies is een onderdeel van het VWS-programma *Beter in Meedoen*. Na de invoering van de Wmo is het zaak om vooruit te kijken en te bezien welke inspanningen nodig zijn om van de Wmo een echte participatiewet te maken. *Beter in meedoen* richt zich op de vernieuwing en kwaliteitsverbetering van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (Wmo) die sinds januari 2007 van kracht is. Het programma ondersteunt gemeentes, uitvoerende instellingen, professionals, burgers en cliënten bij de innovatie van het beleid en bij een kwalitatief betere uitvoering van de Wmo. Welke methoden zijn er in de sociale sector en hoe effectief zijn ze? Deze vraag beantwoordt MOVISIE in het vijfjarige project *Effectieve interventies*. Dit gebeurt in samenwerking met gerenommeerde wetenschappers en deskundigen uit de praktijk. In 2008 heeft MOVISIE onderzoek verricht naar methoden op 4 thema's: Wonen met zorg en welzijn, sociale samenhang, mantelzorg en vrijwilligerswerk en activering, oftewel de samenhang tussen de Wet De Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), de Wet werk en bijstand (Wwb) en de Wet sociale werkvoorziening (Wsw). Binnen deze thema's is gezocht naar methoden in twaalf subthema's:

Thema 1: Mantelzorg en vrijwilligerswerk:

- Respijtzorg (tijdelijke opvang van mensen die normaal mantelzorg krijgen)
- Diversifiëren van het vrijwilligersbestand binnen vrijwilligersorganisaties
- Het ondersteunen van lokaal vrijwilligerswerk

Thema 2: Sociale samenhang:

- Stimuleren van overbruggende contacten (klassen, etniciteit, generaties)
- Stimuleren van buurtgebonden actief burgerschap
- Stimuleren van maatschappelijke binding van jongeren (moslimradicalisme, links- en rechts-extremisme)

Thema 3: Wonen met zorg en welzijn:

- Voorzieningen dichtbij
- Versterken van maatschappelijke participatie van oudere migranten
- Bevorderen van maatschappelijke inzet door vitale ouderen

Thema 4: De samenhang tussen de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), de Wet werk en bijstand (Wwb) en de Wet sociale werkvoorziening (Wsw):

- Individuele ondersteuning of activering gericht op maatschappelijke participatie
- Groepsgerichte activiteiten gericht op maatschappelijke participatie
- Toegankelijk maken van algemene voorzieningen gericht op maatschappelijke participatie voor kwetsbare mensen

De verkenning die hier voor u ligt is onderdeel van de 12 verkenningen op deze subthema's. De overige verkenningen kunt u vinden op de pagina van Effectieve Interventies op de website van MOVISIE: www.movisie.nl.

De verkenningen zijn geen volledig uitgewerkte rapportages over de subthema's. De verkenningen zijn werkdocumenten die de zoektocht naar methoden weergeven. Dit rapport bevat een groslijst van methoden, die in samenspraak met een groep experts is opgesteld. De verkenning vormt de basis voor ons verdere onderzoek. Het vervolgonderzoek zal zich richten op een selectie van methoden uit de groslijst. Nagegaan zal worden welke methoden voldoen aan een zekere mate van onderbouwing. Deze methoden worden nader beschreven en opgenomen in de databank Effectieve interventies. We zullen dit natuurlijk doen in overleg met direct betrokkenen. Mochten er nog methoden ontbreken op de groslijst, dan kunnen we deze in het vervolgonderzoek meenemen.

De onderzochte thema's dekken niet het gehele veld van de sociale sector en de Wmo. In het vervolgonderzoek gaan we verder op zoek naar methoden die binnen de grenzen van ons onderzoeksterrein, maar buiten de grenzen van de onderzochte subthema's vallen. Zo bouwen we onze kennis langzaam op, tot een representatief beeld van het veld ontstaat.

Voor alle verkenningen zijn we uitgegaan van een gelijkwaardige onderzoeksopzet. Tot deze opzet behoorde een – voorlopige – definitie van het begrip methode: 'Een systematische manier van handelen om een doel te bereiken'. Daarnaast is gekeken naar drie aanvullende eisen:

- De methode is beschreven, weldoordacht en onderbouwd;
- De methode wordt ten minste twee jaar in de praktijk toegepast;
- De methode wordt niet slechts op één plek en door één instelling ingezet.

De volgende stap is het voorleggen van deze aangevulde lijst met methoden aan de betrokken uitvoerende organisaties middels een enquête om zo de veelgebruikte methoden te selecteren. Op basis van het derde criterium gaan we de lijst beperken tot de in Nederland veelgebruikte methoden. De gegevens voor dit criterium (spreiding) worden verzameld op basis van een enquête onder verschillende uitvoerende organisaties. Zodoende zal dit verkennende onderzoek uiteindelijk leiden tot een overzichtslijst van methoden die veel worden toegepast door sociale professionals in Nederland. De groslijst is een brede inventarisatie. Wanneer er twijfel bestond of de methode aan de definitie en eisen voldeed, hebben we de methode wel opgenomen. Het vervolgonderzoek zal uitwijzen of de methode voldoet aan de criteria voor uitgebreide beschrijving en opname in de databank. In een aantal verkenningen naar subthema's beperken we ons niet tot methoden, maar wordt ook aandacht besteed aan diensten, projecten en activiteiten die daarbinnen geleverd, opgezet en geboden worden. Voor sommige subthema's bleken deze onderdelen onmisbaar om een adequaat beeld te schetsen van de activiteiten.

We zijn ons ervan bewust dat de invalshoek van methoden nooit een volledig beeld van het werk in de sector kan schetsen. Wanneer we één conclusie kunnen trekken uit de verkenningen is het dat in grote delen van de sociale sector nog maar weinig met methoden gewerkt wordt. Om een goed beeld te krijgen van wat wel of niet werkt binnen de sociale sector is het dus zaak om de methoden te zien binnen de context van het vele, nuttige werk dat er los van methoden verricht wordt. Ook hiervoor is ruimte binnen het project Effectieve interventies. Voor meer informatie en contactgegevens van ons projectteam kunt u terecht op onze website (www.movisie.nl).

Wij willen tenslotte iedereen bedanken die aan de totstandkoming van deze en andere verkenningen heeft meegewerkt. In het bijzonder alle mensen uit de praktijk die ons ruimhartig van informatie hebben voorzien.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	4
1.1	Waarom deze verkenning?	4
1.2	Afbakening subthema	4
1.3	Leeswijzer	5
2	Over maatschappelijke binding van jongeren: drie vraagstukken	6
2.1	Het Lonsdale-vraagstuk	6
2.2	Radicaliserende moslimjongeren	8
2.3	Links-radicale groepen	12
3	Overzicht sociale interventies	15
4	Bevindingen	26
4.1	Niet methoden maar richtlijnen zijn in zwang	26
4.2	Omvang jeugd radicalisme onduidelijk	26
4.3	Methoden radicalisering: verschillende uitgangspunten en doelstellingen	26
4.4	Polarisatie en Radicalisering: twee kanten van dezelfde medaille?	27
4.5	Beperkt aandacht voor bewezen effectiviteit methoden	27
5	Suggesties voor vervolgonderzoek	28
5.1	Theory based evaluation als richtsnoer voor methodiekontwikkeling	28
5.2	Onderzoek naar context interventies en verschillende perspectieven	29
	Literatuur en bronnen	31
	Bijlage: geraadpleegde experts	35

1 Inleiding

1.1 Waarom deze verkenning?

Jeugdproblematiek staat volop in de belangstelling. Met het aantreden van het vierde kabinet Balkenende in 2007 werd in de persoon van André Rouvoet zelfs een programmaminister voor Jeugd en Gezin aangesteld. Het motto van het Nederlandse jeugdbeleid is dat alle kinderen en jongeren kansen moeten krijgen om zich goed te ontwikkelen, ongeacht hun culturele achtergrond of handicap. Het beleid richt zich onder meer op jeugdcriminaliteit, alcohol- en drugsmisbruik van minderjarigen, straatoverlast, zwerfjongeren, kindermishandeling, zedenproblematiek, opvoedingsondersteuning voor ouders, schuldenproblematiek en schooluitval. Ook het voorkomen en terugdringen van radicalisme en culturele spanningen tussen jongeren krijgt steeds nadrukkelijker de aandacht. Naast een repressieve aanpak van politie en justitie is het tegengaan van radicalisering in toenemende mate een taak van het sociaal werk. Volgens burgemeester Job Cohen van Amsterdam beschikken gemeenten via jongerenwerkers over de lokale kennis die nodig is om radicalisering te voorkomen. Vanuit pedagogisch oogpunt worden op diverse plekken sociaal werkers ingezet om met radicaliserende jongeren in contact te treden en met hen in gesprek te gaan. De behoefte in de sociale sector aan effectieve methoden om de maatschappelijke binding van deze jongeren te stimuleren is dan ook groot. Deze verkenning probeert voor een deel in deze behoefte te voorzien.

De studie maakt deel uit van het MOVISIE-programma 'Effectieve interventies in de sociale sector'. In dit programma zijn ten behoeve van diverse subthema's sociale interventies verkend. Dit rapport biedt een overzicht van sociale interventies op het terrein van radicalisme en culturele spanningen. Buiten een verzameling van methoden, is de maatschappelijke context van het subthema in beeld gebracht en is geïnventariseerd wat er bekend is over de effectiviteit van methoden. In november 2008 heeft in dit kader een expertmeeting plaatsgevonden waarbij deskundigen, wetenschappers en beroepskrachten uit de praktijk zijn geraadpleegd.

1.2 Afbakening subthema

Het subthema 'Stimuleren van maatschappelijke binding van jongeren' maakt deel uit van het prioritaire thema 'Sociale samenhang' (prestatieveld 1 van de Wmo). Een afbakening en begripsverheldering van het subthema is noodzakelijk. Voor dit subthema is het van belang dat - onder de vlag van de Wmo - sociale samenhang wordt gezien als een stimulans om de participatiegraad van burgers te vergroten. Het bevorderen van sociale samenhang moet het mogelijk maken dat burgers - en dus ook jongeren - volwaardig deel kunnen nemen aan de samenleving en zowel in politieke als in civiele zin 'meer meedoen' (Sprinkhuizen, 2008). De meeste jongeren in de stad en op het platteland zijn evenwel voldoende maatschappelijk betrokken. Zij doen lokaal vrijwilligerswerk, zijn lid van verenigingen of engageren zich op sociaal-cultureel gebied, bijvoorbeeld in de muziek, kleinkunst of jeugdsoos. Er zijn echter ook jongeren die zich in toenemende mate afwenden van de maatschappij. Zij sluiten zich aan bij groepen die zich isoleren doordat zij een (deels) ondemocratische moraal nastreven, wat de maatschappelijke kansen van deze jongeren belemmert. Dit gezichtspunt vormt de kern van deze studie: de vraag staat centraal welke methoden in de sociale sector worden gebruikt die tot een sterkere maatschappelijke verbondenheid moeten leiden van jongeren die radicale opvattingen

koesteren of extreem gedrag vertonen naar jongeren met een andere herkomst of afwijkende subcultuur. Daarbij kijken we nadrukkelijk naar wat er bekend is over de effectiviteit van methoden.

In Nederland is inmiddels het nodige verklarende wetenschappelijk onderzoek verricht naar radicalisering van jongeren (zie o.a. Van Donselaar, 2005; Buijs et al., 2006; Cadat & Engbersen, 2006b; Slootman & Tillie, 2006; Van Wijk & Bervoets, 2007; Gielen, 2008; Demant et al., 2008). Een aantal van deze studies gaat ook in op de vraag welke factoren een rol spelen bij *deradicalisering*, het proces waarbij een radicale jongere minder radicaal wordt (zie vooral Demant et al., 2008; Gielen, 2008). Er is echter nog beperkt onderzoek verricht naar de positie van het sociaal werk in relatie tot radicalisering van jongeren en culturele spanningen en welke concrete methoden sociale beroepskrachten in dit verband kunnen hanteren. Ook is er vanuit wetenschappelijke hoek nog beperkt aandacht voor de bewijsvoering over de effectiviteit van bepaalde methoden of beleidsaannames. In onze beschouwingen putten we daarom voor een belangrijk deel uit journalistieke bronnen en uit bespiegelingen van deskundigen die rond dit onderwerp zijn verschenen in de vakpers.

1.3 Leeswijzer

Dit rapport kent de volgende opbouw. Eerst brengen we de maatschappelijke context van het subthema in beeld. We doen dit aan de hand van drie vraagstukken: het Lonsdale-vraagstuk (1), radicaliserende moslimjongeren (2) en links-radicalen groepen (3). De keuze van de thema's is ingegeven door de urgentie die politiek en samenleving geven aan de oplossing of beheersing van deze vormen van jeugdproblematiek. Daarnaast is de trias geïnspireerd door een indeling van Buijs en Demant (2006) die drie stromingen van extremisme in Nederland onderscheiden: religieus extremisme, rechts-extremisme en links-extremisme. Bij ieder thema staan we stil bij de vraag hoe de overheid inspeelt op de problematiek, welke kaders zij schept, wat de mogelijke rol is van de sociale sector om radicalisering tegen te gaan en te werken aan 'culturele ontspanning' en welke potentiële valkuilen en knelpunten er in het huidige beleid besloten liggen. Deel 3 van dit rapport biedt een overzicht van de gevonden methoden. Hier treft u de oogst aan van de eerste verkenningsronde. Van elke methode wordt kort de achtergrond geschetst en de aanpak beschreven. Ook wordt aangegeven in hoeverre de effectiviteit van de methode (wetenschappelijk) is onderzocht. In deel 4 presenteren we enkele inhoudelijke bevindingen van onze verkenning: welke inzichten heeft onze zoektocht opgeleverd en welke nieuwe vragen dringen zich op? In de slotbeschouwing maken we de balans op en doen we suggesties voor vervolgonderzoek.

2 Over maatschappelijke binding van jongeren: drie vraagstukken

2.1 Het Lonsdale-vraagstuk

De Anne Frank Stichting en de Universiteit Leiden brachten in 2005 het verzamelwerk *Het Lonsdalevraagstuk* uit. In deze publicatie doen verschillende onderzoekers van de *Monitor racisme en extreem rechts* een poging om de omvang van het probleem van rechts-extremisme onder jongeren in Nederland in beeld te brengen. Lonsdale-jongeren of 'Lonsdalers' zijn jongeren in de leeftijd tussen 13 en 18 jaar die zich manifesteren als extreem-rechtse, racistische gabbers (Van Donselaar et al., 2005). De term 'Lonsdale' slaat op het Britse kledingmerk waarmee deze jongeren zich affichereren. Deze jongeren weten zich met elkaar verbonden door een gemeenschappelijke jeugdcultuur. Ze delen dezelfde muzieksmaak (hardcore) en uiterlijk: kale hoofden bij de jongens, bomberjacks en legerkistjes. Ondanks de langere geschiedenis van het rechts radicalisme onder jongeren in Nederland en de beperktheid van het benoemen van jeugdproblematiek naar uiterlijke emblemen, houden we in deze studie vast aan de term 'Lonsdale-jongeren'. We realiseren ons dat er jongeren met rechts-extremistische opvattingen zijn die geen affiniteit met het Lonsdale-embleem hebben. Maar de huidige benaming 'Lonsdale-jongeren' is op dit moment nog steeds zo dominant en beeldbepalend dat daar niet omheen te schrijven valt (zie Van Donselaar et al., 2005: 8).

Vooraf na de moorden op Pim Fortuyn en Theo van Gogh kwamen Lonsdale-jongeren veelvuldig negatief in het nieuws (Cadat & Engbersen, 2006a). De Nederlandse media berichten sindsdien over tal van incidenten, zoals openbare geweldpleging, demonstraties, straatoverlast, brandstichting en bekladdingen van openbare gebouwen. Van Donselaar c.s. telden tussen 2001 en 2005 125 jeugdgroepen die op de een of andere manier betrokken waren bij rechts-extremistische activiteiten of incidenten. De totale omvang van rechts-radicaal georiënteerde jongeren in Nederland schatten zij op tussen de 600 en 6000 personen. De geschatte aantallen lopen zo sterk uiteen omdat de grootte van de 125 groepen niet met zekerheid is vast te stellen (tussen de 5 tot ongeveer 50 personen).

Cadat en Engbersen (2006b) signaleren het probleem van Lonsdale-jongeren vooral in die gebieden van Nederland waar stad en ommeland elkaar raken. Kijkend naar het geografische patroon van de incidenten, concluderen zij dat op de plekken waar de nieuwe verstedelijking het platteland intrekt, autochtone jongeren zich relatief vaak vijandig tegenover allochtone jongeren opstellen. De oorzaak van deze spanningen moet volgens de onderzoekers worden gezocht in de sociaaleconomische achterstelling van veel autochtone families in deze gebieden. De 'allochtoon' is voor rechts-extremistische plattelandjongeren het symbool geworden van ongewilde culturele veranderingen en de 'ideale kapstok om een diffuus soort onbehagen aan op te hangen' (Cadat & Engbersen, 2006: 12). In de optiek van Cadat en Engbersen is het relatief lage sociale-, economische- en culturele- kapitaal van Lonsdale-jongeren de voornaamste oorzaak van hun deviante gedrag en vijandigheid naar allochtonen.

Van Wijk en Bervoets (2007) nuanceren het enigszins eenzijdige beeld van Lonsdale-jongeren. De onderzoekers gingen in Venray, Zoetermeer en Aalsmeer op zoek naar de achtergrond van jeugdgroepen die in de media veelal als 'Lonsdalers' worden bestempeld. Hun conclusie: de meeste 'Lonsdalers' zijn geen achterstandsjongeren, maar hardwerkend en grotendeels afkomstig uit middenklassengezinnen. Ook bleek uit het onderzoek dat niet iedere Lonsdaler een rechts-extremist is,

en dat 80 tot 90 procent van de extreme houding van deze jongeren is terug te voeren op leeftijdgebonden adolescentengedrag. Van Wijk en Bervoets spreken zelf liever over 'Hardcore-jongeren' in plaats van 'Lonsdale-jongeren', omdat vooral de muzieksmaak het verbindende element zou zijn in het contact tussen de jongeren. Wel beamen de onderzoekers dat het merendeel van de Lonsdalers er (extreem)rechtse ideeën op na houdt en dat deze jongeren deel uitmaken van een vrij extreme subcultuur waarin drank, geweld en drugs centraal staan (Van Wijk en Bervoets, 2007a).

Rol overheid en sociale voorzieningen

Met betrekking tot het Lonsdalevraagstuk is de laatste jaren verkennend gereflecteerd op de rol van gemeenten en sociale beroepskrachten in de aanpak van het probleem. In de MOVISIE-publicatie 'Inspanning voor culturele ontspanning' wordt aan de hand van een aantal praktijkcasussen besproken welke maatregelen genomen kunnen worden om rechts-radicalen jongeren aan te pakken (zie Cadat, 2007). Voor gemeenten waar nog niet zo veel aan de hand is, wordt de nadruk gelegd op risicoanalyse en preventieve interventies (anticiperen). In dit scenario dienen gemeenten informatie in te zamelen over de mate van verkleuring in de gemeente en een netwerk van betrokkenen te creëren (onderwijs, welzijn, jeugdzorg, politie). Voorts worden uitvoerend professionals aangespoord te achterhalen waar het deviante gedrag vandaan komt en persoonlijke aandacht te schenken aan de jongeren, maar ook aan hun ouders, *peers* en de buurt of het dorp. Mede op basis van die informatie en analyse is het vervolgens zaak dat het professionele netwerk een actieplan opstelt en daar onderlinge resultaatafspraken aan verbindt.

In gemeenten waar al de nodige incidenten hebben plaatsgevonden, ligt de nadruk op snelle en kortdurende crisisinterventies (beheersen). Gemeenten dienen in dit geval een indringende aanpak te hanteren, hetgeen betekent dat er – indien de situatie daar om vraagt - ook ongevraagde interventies in de privésfeer kunnen plaatsvinden. Het doel van dit scenario is om op korte termijn de situatie te normaliseren en op de langere termijn om tot 'een duurzame oplossing te komen voor radicalisering van Lonsdale-jongeren en hun sociale omgeving'. In de brochure wordt niet vermeld hoe dit eindperspectief precies bereikt moet worden. Wel wordt aanbevolen dat betrokken partijen een convenant opstellen waarin een integraal sociaal veiligheidsbeleid wordt uitgestippeld.

Van Wijk en Bervoets (2007b) benadrukken dat in de aanpak van het vraagstuk van rechts-extremisme, het essentieel is eerst te bepalen wie de jongeren zijn (hoe ziet de groep eruit?) alvorens een aanpak te formuleren. Vervolgens maken zij een onderscheid tussen een aanpak die specifiek is - bijvoorbeeld een strategie die gericht is op de harde kern - of een algemene aanpak, bijvoorbeeld in het kader van regulier jongerenwerk, of een combinatie daarvan.

Knelpunten in de aanpak

In de aanpak van het Lonsdalevraagstuk komen enkele knelpunten aan de oppervlakte. Ten eerste wordt uit verschillende praktijkcasussen duidelijk dat de politieke wil om het probleem te erkennen en doortastend op te treden, van grote invloed is op de effectiviteit van de aanpak¹. Niet overal is dit politieke commitment aanwezig (zie Van Wijk & Bervoets, 2007b). Bovendien is het risico aanwezig dat een gemeentebestuur het probleem onder het tapijt veegt, uit angst door de media te worden bestempeld als 'rechts-radicalen gemeente'.

¹ Zie bijvoorbeeld positieve ervaringen met een integrale aanpak van overlast van Lonsdalejongeren in de gemeente Hendrik-Ido-Ambacht, beschreven door instituut Forum: 'Aan de slag met Lonsdale-jongeren' (2007).

Het tweede knelpunt in de aanpak van Lonsdale-jongeren betreft de vertrouwenspositie van jongerenwerkers. Het regulier sociaal-cultureel werk is vaak de beroepsgroep die het meest direct geconfronteerd wordt met dit vraagstuk. In veel gevallen gaan deze professionals een persoonlijke relatie aan met lokale jongeren. Maar Lonsdale-jongeren zijn niet zelden betrokken bij strafbare feiten. Sommige deskundigen en politici zijn dan ook van mening dat in sommige situaties de vertrouwenspositie van jongerenwerkers moet worden losgelaten. Werkers zouden na een criminele daad te allen tijde de politie moeten inschakelen. Maar dit stelt jongerenwerkers wel voor een dilemma: laten zij het recht prevaleren en geven zij de jongere aan, dan zetten zij de relatie met hun subject op het spel, wat het voor de jongerenwerker moeilijk, zo niet onmogelijk maakt een gedragsverandering bij de jongere te stimuleren.

Het laatste knelpunt heeft betrekking op de kloof die zou bestaan tussen politici, jongeren en jongerenwerkers. Politici zouden geen verstand hebben van jongeren en jongerenwerkers niet van de lokale politiek. Loek Borrél, voormalig directeur van het Udense cultureel centrum De Pul, wijst er op dat Lonsdale-jongeren 'zo snel zijn als het licht'. Volgens Borrél blijft de trage aanpak van beleidsmakers daarbij ver achter. Om de kloof tussen jongeren en jongerenwerkers te dichten pleit Borrél voor een omslag naar wat hij omschrijft als 'dynamisch jongerenwerk':

"Jongerenwerkers zitten voor negentig procent van de tijd achter de computer. Ik pretendeer dat het jongerenwerk naar buiten moet. Wij zijn dan ook zelf naar de groep brandstichters toegegaan. Want jongerenwerkers moeten hun doelgroep ontplooiing, verantwoordelijkheidszin en zelfredzaamheid bijbrengen. En aanzetten tot participatie." (M. Roelfzema, 2006)

2.2 Radicaliserende moslimjongeren

Achtergrond en analyse van het vraagstuk

Sinds de moord op islamcriticaster Theo van Gogh en de ontmanteling van de Hofstadgroep, bestaat in Nederland een toenemende belangstelling voor de leefwereld van jonge moslims. De belangstelling komt vooral voort uit de zorg dat een deel van de moslimjongeren haar integratietekort compenseert door een fanatieke en onverdraagzame interpretatie van de islam te omhelzen. Hoe groot het aandeel moslimjongeren is dat daadwerkelijk gevoelig is voor radicalisering is niet geheel duidelijk. De Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst (AIVD) schat dat ongeveer 20.000 tot 30.000 moslims in potentie kwetsbaar zijn voor de onverdraagzame boodschap van het salafisme, een ultraorthodoxe stroming binnen de islam.

Wel is duidelijk dat veel Turkse en Marokkaanse jongeren hun identiteit primair ontleen aan hun religie – nog voor hun culturele achtergrond - en zich in de afgelopen jaren ook meer bewust zijn geworden van hun moslimidentiteit (zie Entzinger en Dourleijn, 2008). Het Samenwerkingsverband van Marokkanen in Nederland (SMN) wijst er in dit verband op dat steeds meer Marokkaanse jongeren bezig zijn met de (her)ontdekking van hun geloof als bron van zingeving en spiritualiteit. Volgens het SMN getuigt deze religieuze zoektocht in de eerste plaats van een toegenomen bewustzijn, wat als een positieve ontwikkeling kan worden gezien: moslimjongeren willen zelf antwoorden vinden op hun levensvragen en de wijze waarop zij invulling geven aan de islam in Nederland. Tegelijkertijd is hun zoektocht te wijten aan het falen van traditionele instituties zoals het gezin en de moskee. Deze 'socialiserende vormgevers' zouden er niet in geslaagd zijn aansluiting te zoeken en te vinden bij de tweede generatie, hetgeen de kans op radicalisering van sommige moslimjongeren zou vergroten.

Rol overheid en sociale voorzieningen

De laatste jaren neemt de overheid steeds vaker de rol van ‘socialiserende vormgever’ over door programma’s en projecten te initiëren die de identiteitsontwikkeling van moslimjongeren moeten versterken. In deze programma’s en projecten staat centraal hoe de jongeren een goede moslim kunnen zijn en toch volwaardig deel kunnen nemen aan de seculiere Nederlandse samenleving. Minister Ter Horst van Binnenlandse Zaken stelde voor de huidige kabinetsperiode 28 miljoen euro beschikbaar om op lokaal niveau radicalisering en polarisatie tegen te gaan². Door onderwijs, interculturele communicatie, opvoedingsondersteuning, stageplekken, werk en door het stimuleren van een pluriform religieus aanbod (o.a. op internet) moeten individuen en groepen die vatbaar zijn voor radicalisering weerbaar worden gemaakt. Het Amsterdamse stadsdeel Slotervaart ontving in 2007 als eerste een subsidie van 400.000 euro.

De crux voor het sociaal werk ligt er in hoe met religieuze jongeren of jongeren die (dreigen te) radicaliseren om te gaan. Hoe kunnen sociale beroepskrachten met jongeren werken zonder hun radicaliserende gedrag te rechtvaardigen? Hoe is hun radicalisme of orthodoxie te bekritisieren en wat kunnen professionals doen om moslimjongeren te emanciperen en te werken aan hun maatschappelijke binding? Wetenschappers, onderzoekers en deskundigen buigen zich – in het kielzog van de beleidswens van de regering - steeds vaker over de vraag langs welke weg de identiteitsontwikkeling van moslimjongeren nu precies dient plaats te vinden.

De Zwitsers-Egyptische filosoof Tariq Ramadan, thans bijzonder hoogleraar aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, wijst drie pijlers aan waar jongerenwerkers hun handelen op kunnen funderen: het ontwikkelen van burgerschap, identiteit en *sense of belonging*. Burgerschap heeft iedereen met elkaar gemeen, identiteit kan verschillen vanwege de diverse culturele achtergronden van jongeren. Maar met die twee pijlers in het achterhoofd zouden sociale beroepskrachten, aldus Ramadan, moeten kunnen werken aan de derde pijler, de zogenaamde *sense of belonging*: jongerenwerkers moeten respect in acht nemen voor de religiositeit van moslimjongeren en deze jongeren tegelijk het gevoel geven dat zij erbij horen en bijdragen aan de samenleving. Cruciaal in elke aanpak is volgens Ramadan dat moslimjongeren niet als objecten worden gezien in het integratiedebat, maar als partners (Cadat M. & E. Patty, 2006).

Wijlen radicalisme-expert Frank Buijs was van mening dat het risico op radicalisme van jonge moslims niet louter kan worden opgelost door hun sociaaleconomische achterstand weg te werken. Volgens Buijs staat de overheid voor de taak het vertrouwen in een pluriforme samenleving te herstellen, en te voorkomen dat aan de islam een negatief stigma blijft kleven. Ook hield hij een pleidooi voor een betere beantwoording van de politieke toenadering vanuit immigranten. Buijs zag in de identiteitsontwikkeling van moslimjongeren een belangrijke rol weggelegd voor het jongerenwerk:

“Meer dan autochtone leeftijdsgenoten zijn [moslimjongeren] op zoek naar hun identiteit, ze zoeken krampachtiger dan niet moslimjongeren naar houvast. [...] Jongerenwerkers kunnen radicale jongeren wijzen op alternatieve koran-interpretaties. Of de beperktheid van de orthodoxie benoemen. Of de mens laten zien achter opvattingen waar die radicalen het niet mee eens zijn.” (Zuithof, M., 2006).

Wellicht de meest bekende en invloedrijke figuur in de discussie rond identiteitsontwikkeling van moslimjongeren is Ahmed Marcouch, voorzitter van het Amsterdamse (probleem)stadsdeel Slotervaart. Marcouch staat bekend om zijn ongezouten kritiek op het vermeende ‘slachtofferisme’ van veel

² Zie Actieplan Polarisation en Radicalisering 2007-2011

moslimjongeren en is een fervent tegenstander van de verkondiging van de radicale islam in Nederland. Marcouch is van mening dat de overheid bewust alternatieven moet bieden aan moslimjongeren die (dreigen te) radicaliseren:

“Wij moeten er voor zorgen dat we de jongeren een concurrerend religieus aanbod bieden. Tegenover de pleitbezorgers van orthodoxie en radicalisering moeten we charismatische deskundige imams stellen die de theologische discussie naar een hoger niveau kunnen tillen. Desnoods halen we ze rechtstreeks uit Marokko. Confronteer jongeren met het feit dat het lezen van een enkel boekje of het raadplegen van een website iets anders is dan het bestuderen van een theologisch goed doordachte overtuiging.” (Zuithof M., 2006).

Marcouch formeert in Slotervaart verschillende programma's die de mentale weerbaarheid van moslimjongeren moeten vergroten. Zo richtte hij samen met anderen de poldermoskee op, een gebedshuis waar - in het Nederlands - een gematigde variant van de islam wordt gepredikt en ruimte is voor dialoog. Ook worden onder auspiciën van Marcouch in Slotervaart zes bijeenkomsten georganiseerd waar jongeren onder leiding van een jongerenimam kritisch leren omgaan met islamitische bronnen. Tijdens deze Socratische Gesprekken worden jongeren gestimuleerd zelfkritiek te ontwikkelen en zelfstandig te denken. De Socratische Gesprekken zijn een initiatief dat voortvloeit uit de subsidie van Minister Ter Horst en tegemoet komt aan de wens van de rijksoverheid om voor een pluriform aanbod te zorgen in de strijd tegen moslimradicalisme. Het stadsdeel betitelt ze als 'voorloperprojecten'. In haar boek *Radicalisering en Identiteit* (2008) concludeert onderzoeker Amy-Jane Gielen dat de activiteiten tegen radicalisering in Slotervaart effect hebben. De effecten van de Socratische Gesprekken zijn echter niet op ieder terrein even sterk zichtbaar. Gielen concludeert dat de interactieve gesprekken ertoe bijgedragen hebben dat de jongeren actief zijn gaan nadenken over hun rol in de samenleving, maar dat zij in mindere mate hebben geleerd om te gaan met kritiek op hun religie. Ook komt de doelstelling om de jongeren zich kritisch te laten opstellen ten aanzien van religieuze informatiebronnen nog onvoldoende uit de verf (zie Gielen, 2008: 119).

Volgens Marcouch moet de islam het vertrekpunt zijn voor welzijnswerkers om radicale ideeën bij jongeren te voorkomen of om te buigen. Ook de eerdergenoemde Tariq Ramadan is deze mening toegedaan. Welzijnswerkers moeten de bereidheid hebben om religie in hun werk mee te nemen, want “zodra jongeren onzeker zijn en het gevoel hebben dat hun religieuze identiteit niet wordt geaccepteerd, kunnen ze radicaliseren.”, aldus Marcouch. Op dit moment past het stadsdeel Slotervaart religie en cultuur ook op diverse opvoedingsondersteunende programma's toe.

Valkuilen in de aanpak

Het overheidsbeleid aangaande de identiteitsontwikkeling van moslimjongeren, kent een aantal potentiële valkuilen. De valkuilen liggen vooral in het normatieve standpunt dat de overheid inneemt door een concurrerend religieus aanbod te creëren voor moslimjongeren, bijvoorbeeld door gematigde imams in Slotervaart te subsidiëren. Sommigen menen dat de overheid hiermee inbreuk pleegt op de scheiding van kerk en staat. Anderen wijzen erop dat het sociaal werk in Nederland sinds de ontzuiling niet meer religieus is, wat de vraag oproept of, en in welke mate, welzijns- en jongerenwerkers de islam als vertrekpunt moeten nemen in hun pogingen moslimjongeren mentaal weerbaarder te maken.

Voorts betogen sommige deskundigen dat religie *a priori* niets te maken heeft met radicalisme en dat de islam daarom ook niet gebruikt mag worden als uitgangspunt in methodische aanpakken. Zo formuleert de Franse antropologe en moslima Dounia Bouzar (2001; 2006) een aantal aandachtspunten in de aanpak van de emancipatie van moslimjongeren, waarbij ze gelijktijdig overheidsbeleid bekritiseert dat te nadrukkelijk inzet op het bieden van een concurrerend religieus

aanbod. Volgens Bouzar moet bij het voorkomen van radicalisering het werken aan *binding aan de samenleving* te allen tijde centraal staan: jongeren moeten worden ondersteund in hun emancipatie en bij het zoeken naar aansluiting bij de maatschappij als geheel. Een pedagogische houding gaat volgens haar daarom niet uit van de vraag ‘Wat zegt de islam?’ maar richt zich op de vraag: ‘Waarom wil deze jongere zeggen dat de islam over een bepaald onderwerp iets heeft gezegd?’

De zienswijze van Bouzar maakt duidelijk dat de methodische aanpakken die zich vooral op een herijking van de islam richten – dat wil zeggen het bevorderen van een gematigde islam door een alternatief aanbod te ontwikkelen (poldermoskee, informatie op websites) - vatbaar zijn voor kritiek.

Ten eerste zou de ‘religieuze aanpak’ zoekende moslimjongeren in plaats van weerbaarder te maken, in verwarring kunnen brengen over de zingevingskwesties waarmee zij worstelen. Want welke islam-interpretatie moeten de jongeren geloven? Zowel de van overheidswege gesponsorde liberale imams als de orthodoxe salafi’s pretenderen immers de ‘ware islam’ te verkondigen en doen elkaars zienswijzen af als vals. In het boek *Salaam! Een jaar onder orthodoxe moslims* (2008) schetst journalist Patrick Pauw een treffend beeld van de wijze waarop sommige kwetsbare moslimjongeren tussen verschillende islam-interpretaties worden geslingerd.

Ten tweede werpen critici de vraag op in hoeverre het raadplegen van religieuze geschriften - bijvoorbeeld de koran of hadith - soelaas biedt voor de identiteitsontwikkeling voor moslimjongeren. De koran kent zoals veel religieuze boeken, een veelvoud van multi-interpretabele en tegenstrijdige passages, wat het lastig maakt om eenduidige religieuze antwoorden te vinden op morele kwesties. Patrick Sookhdeo, directeur van het *Institute for the Study of Islam and Christianity*, bekritiseert de methode van wat hij omschrijft als de *pick-and-mix selection*: heb je als moslim vreedzame bedoelingen, dan biedt de Koran vele verzen met een vreedzame boodschap. Maar heb je als moslim kwaad in de zin, dan zijn evenzoveel passages te citeren die oproepen tot geweld, aldus Sookhdeo.

Tot slot dringt de vraag zich op in hoeverre het creëren van een concurrerend religieus aanbod op de lange termijn leidt tot meer maatschappelijke binding van moslimjongeren. Voorstanders van deze lijn wijzen erop dat het bieden van een gematigd religieus alternatief de wind uit de zeilen neemt van de verkondigers van de radicale islam. Maar het is eveneens verdedigbaar dat een dergelijke aanpak averechts zou kunnen uitpakken omdat de jongeren slechts één alternatief wordt geboden: de liberale islam. Het overheidsbeleid gaat met deze aanpak in feite uit van het integratiebeginsel ‘emancipatie in eigen kring’ maar het risico bestaat dat dit impliceert dat moslimjongeren zich niet tot hun Nederlandse omgeving hoeven te verhouden (vgl. Van den Brink, 2006). Nazmiye Oral plaatst in haar column voor de Volkskrant dan ook kanttekeningen bij de centrale positie die religie soms inneemt in de emancipatie van moslimjongeren:

“Er is onder de jongere [moslim]vrouwen veel behoefte aan reflectie en inzicht. Vooral organisaties als Milli Görüs springen daarop in en bieden tientallen cursussen aan, variërend van ‘hoe om te gaan met je gehandicapte kind’ tot aan ‘de verantwoordelijkheden van de echtgenote’. Het is geweldig dat er iets gebeurt voor deze vrouwen, maar tegelijk is het jammer dat hun ‘verlichting’ gestoeld is op islamitische waarden in plaats van op humanistische.” (Oral, N., 2008).

Een en ander zou tot gevolg kunnen hebben dat jongeren ingekapseld worden in een islamitische zuil, hetgeen hun oriëntatie op de samenleving (en *de facto* hun maatschappelijke binding) inperkt in plaats van verruimt. Vooral kansarme moslimjongeren in probleemwijken zou zo deels de mogelijkheid worden ontnomen om zich via andere kringen dan de islamitische invloedssfeer te emanciperen.

2.3 Links-radicale groepen

Achtergrond en analyse van het probleem

Recentelijk is de aandacht voor links-radicalisme in Nederland gegroeid. Het aantal acties van groepen uit links-radicalen hoek waarbij bedreiging, geweld, vernieling of intimidatie gebruikt wordt, neemt toe (AIVD, 2007). De groepen die zich binnen links-radicalen milieus bewegen, bestaan voor een groot deel uit jongeren en jongvolwassenen. Volgens de AIVD wordt de democratische rechtsorde in toenemende mate vanuit deze links-radicalen milieus bedreigd. In de verschillende nota's die de AIVD op dit terrein de laatste jaren heeft gepubliceerd, laat de veiligheidsdienst weten dat zij haar inspanningen op het gebied van links-radicalisme en dierenrechten-activisme zal handhaven. De veiligheidsdienst blijft alert op verzet vanuit links-radicalen hoek tegen 'democratisch genomen besluiten met middelen die niet passen binnen de kaders van de democratische rechtsorde'.

In tegenstelling tot de hiervoor beschreven Lonsdale-jongeren op het verstedelijkt platteland en radicaliserende moslimjongeren in probleemwijken, hebben links-radicalen jongeren voor de buitenwereld meestal geen duidelijk gezicht. Zij wijken ook in een aantal belangrijke opzichten af van veel rechts-extremistische jeugdgroepen en radicale moslimjongeren. Links-radicalen jongeren zijn overwegend hoogopgeleid en maken vaak deel uit van wijdvertakte - zelfs internationale - netwerken. Daar komt bij dat het onderscheid tussen gewone linkse jongeren en radicale linkse jongeren soms moeilijk te maken is. Dit maakt deze groepen vaak ongrijpbaar voor politie en justitie en andere instanties. Het criterium dat wij in deze studie hanteren om een onderscheid te maken tussen links-radicalen jongeren en gewone linkse jongeren, is de gewenste wijze van maatschappijverandering. Links-radicalen jongeren zijn bereid geweld, bedreiging of intimidatie als middelen in te zetten in hun streven naar een omverwerping van de maatschappelijke orde of in de verwezenlijking van hun idealen. Gewone linkse jongeren streven hiernaar zonder deze middelen te gebruiken.

Links-radicalen groepen zijn onderdeel van politieke stromingen die zijn geworteld in het socialisme. In Nederland heeft het vraagstuk van links-radicalisme inmiddels enige geschiedenis achter zich. In de jaren '70 kwam in de grote steden de krakersbeweging op, die aanvankelijk voortkwam als gevolg van de hoge woningnood destijds. Het verschijnsel had in haar beginperiode nog weinig te maken met een harde maatschappelijke strijd (Buijs, 1995). In de jaren die volgden ontstond echter een brede krakerscultuur waarin individuen van divers links pluimage hun plek vonden en waaruit radicale splintergroepen onstonden. Veel van deze groepen kwamen bij demonstraties of pandontruimingen steeds vaker in aanraking met politie of justitie. Andere groeperingen maakten zich op grond van antikapitalistische of antifascistische motieven schuldig aan intimidatie, bedreiging of geweld jegens politici, maatschappelijke instituties of bedrijven. De bekendste links-radicalen beweging uit de jaren '80 vormde de terreurgroep RARA (Revolutionaire Anti-Racistische Actie). De acties van RARA werden door de toenmalige Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) als 'politiek gewelddadig activisme' omschreven. De beweging pleegde tot het begin van de jaren '90 diverse terroristische aanslagen. Doelwit waren veelal bedrijven die handel dreven met Zuid-Afrika (de RARA keerde zich fel tegen het apartheidsregime) en politici die een strenger asielbeleid introduceerden.

Tegenwoordig staan vooral groepen in de belangstelling die opkomen voor het milieu of dierenrechten zoals het Animal Liberation Front, dat geweld gebruikt tegen dierproefklinieken en bepaalde fast foodketens. In Nederland lijkt sprake te zijn van een verharding van de acties van dierenactivisten. Zo werd de aanleg van een centrum in Venray waar onder meer dierproeven zouden worden gehouden begin 2008 definitief stopgezet onder druk van dreigementen van dierenactivisten. Door de

dreigementen besloot de projectontwikkelaar zich uit het project terug te trekken, waarna de gemeente enige tijd later definitief de stekker trok uit de ontwikkeling van *Science Link*.

De gebeurtenissen in Venray zwengelden in Nederland de discussie aan of er landelijke maatregelen moeten worden genomen om terreur, intimidatie en bedreiging van dierenactivisten tegen te gaan. Zo zijn er in Groot-Brittannië onder meer gebiedsverboden voor activisten ingevoerd en zijn de straffen voor eerdergenoemde vergrijpen aanzienlijk verzaamd. Naar aanleiding van de gebeurtenissen in Venray kondigde minister van Binnenlandse Zaken Guusje ter Horst (PvdA) aan te onderzoeken hoe dreigementen van dierenactivisten aan wethouders kunnen worden aangepakt. Ter Horst gaf hierbij tevens te kennen dat een gemeentebestuur 'niet mag zwichten voor dreigementen'. Uiteindelijk formeerde minister Ter Horst eind 2008 een speciaal politieteam dat zich bezig gaat houden met het opsporen van radicale dierenactivisten.

Knelpunten in de aanpak

Ondanks de boodschap van minister Ter Horst naar gemeenten om de rug recht te houden en haar pleidooi voor meer onderzoek naar de justitiële aanpak van het probleem, ontbreekt het in Nederland vooralsnog aan een coherent maatschappelijk kader om het vraagstuk van links-radicalen jeugdgroepen aan te pakken. Een aantal knelpunten belemmert de aanpak.

Het eerste knelpunt heeft te maken met de eerdergenoemde ongrijpbaarheid van links-radicalen jeugdgroepen: het is vaak onduidelijk wie lid is van deze bewegingen, waar de groepen zich ophouden en welke groeperingen voor welke acties verantwoordelijk zijn. Ten tweede opereren links-radicalen jongeren niet zelden in een justitieel grijs gebied. De grens tussen vrijheid van meningsuiting en recht op openbaar protest enerzijds, en intimidatie en openbare geweldpleging anderzijds is vaak onduidelijk. Voorts menen sommige critici dat de wijze waarop het kabinet en parlement met het vraagstuk omgaan, een effectieve aanpak van het probleem in de weg staat. Zo heeft een aantal parlementariërs afkomstig van links-progressieve partijen zelf een activistisch verleden of steunt openlijk de motieven of acties van links-radicalen groepen. Sommige critici zijn bovendien van mening dat het ideologisch gedachtegoed van links-radicalen groepen bij grote delen van de bevolking op meer sympathie kan rekenen dan de ideeën van rechts-extremistische groepen of radicale moslimjongeren. Veel illegale en ondemocratische acties van links-radicalen jongeren zouden daardoor in de publieke opinie niet per definitie als 'fout' worden gekwalificeerd. Dit laatste wordt geïllustreerd door uitspraken van Margreet Simons, in haar jeugd links-radicaal en nu analist bij een grootbank. Zij keurt de eerder genoemde aanslagen van RARA op Makro-vestigingen in de jaren '80 goed, ondanks het feit dat ze hier zelf niet bij betrokken was:

"Het is heftig wat daar is gebeurd, maar laten we wel wezen: het heeft wel effect gehad. Bedrijven krabden zich achter de oren. Begin jaren negentig kwam Mandela vrij. Ik ga die acties niet afkeuren." (De Pers, 2008).

Ten slotte wordt het vraagstuk van links extremisme vaak snel in de sfeer van terrorismebestrijding getrokken. Dit legt de aanpak van het probleem vooral neer bij veiligheidsdiensten, politie en justitie. In tegenstelling tot rechts-extremisme en radicale moslimjongeren, ontbreekt het bij het vraagstuk van links-radicalisme aan een brede maatschappelijke discussie over wat de ondemocratische tendensen van activistische jongeren verklaart. Ook bestaat er nauwelijks publieke discussie over hoe voorkomen kan worden dat deze jongeren zich bedienen van ondemocratische middelen. Hierdoor blijft de vraag onbeantwoord of ook andere maatschappelijke instituties dan politie, justitie en veiligheidsdiensten een bijdrage kunnen leveren aan de oplossing van het probleem.

Kortom, er is veel aandacht voor de repressieve kant van de zaak, maar er is beperkt zicht op wat er in preventieve zin gedaan kan worden om radicale opvattingen bij linkse jongeren te voorkomen. Wat kunnen sociaal-culturele voorzieningen, zoals het jongerenwerk en welzijnswerk in dit verband betekenen? Kunnen zij überhaupt iets betekenen? En zo ja, welke methoden zouden zij dan kunnen inzetten om links-radicalisme bij jongeren tegen te gaan?

Onderzoek van Zannoni et al. (2008) naar de rol van eerstelijnswerkers in het tegengaan van radicalisme en polarisatie maakt duidelijk dat bovenstaande vragen niet zonder meer positief beantwoord kunnen worden. Zannoni c.s. benadrukken dat een aanzienlijk deel van de welzijnswerkers in Nederland zelf een deels links-radical achtergrond heeft - bijvoorbeeld als kraker of als activist – en dat velen op zijn minst een bepaalde weerstand hebben tegen de bestaande orde en wantrouwen koesteren richting de overheid (Zannoni, 2008: 84). Dit zou ertoe kunnen leiden dat extreem gedrag van linkse jongeren door de sociale sector minder snel als 'radicaal' wordt bestempeld of dat sommige sociaal werkers meer begrip tonen voor links-radical jongeren dan voor Lonsdalers of jeugdige salafi's.

3 Overzicht sociale interventies

Het nu volgende deel biedt een overzicht van sociale interventies op het terrein van radicalisering en culturele spanningen in Nederland. Van elke methode wordt kort de achtergrond geschetst en de aanpak beschreven. Ook wordt aangegeven in hoeverre de effectiviteit van de methode (wetenschappelijk) is onderzocht.

1. Aan de slag met Lonsdale-jongeren

Doel

Het doel van deze methode is tweeledig; ten eerste de vermindering van algemene overlast van Lonsdale-jongeren en ten tweede het oplossen van persoonlijke problemen van de jongeren.

Doelgroep

Jongeren die zich, op welke wijze dan ook, verbonden voelen met rechts-extremistische groeperingen

Aanpak

In de aanpak worden verschillende soorten activiteiten georganiseerd die aansluiten bij de leefwereld van de jongeren. De jongeren hebben zelf ook inspraak over het bedenken en realiseren van activiteiten (bijvoorbeeld een hardcorefeest). Ook vinden er gesprekken plaats met de jongeren (plenair of individueel) om te praten over hun problemen en eventueel tot haalbare oplossingen te komen. De aanpak is deels gebaseerd op de jeugdmethodiek 'pellen van de groep', waarbij meelopers worden losgeweekt van de harde kern. De aanpak is ontwikkeld door de gemeente Hendrik-Ido-Ambacht en het lokale jongerenwerk (DOCK-03) in het kader van een gemeentelijk meerjarenplan om kwetsbare jongeren te weerhouden van radicalisme.

Onderzoek

De methode is in 2007 door instituut FORUM in kaart gebracht en als *good practice* omschreven.

2. De andere Jihad

Doel

De innerlijke, 'goede' kant van de Jihad (strijd) belichten en jongeren laten inzien dat het aan jezelf is hoe je je geloof invult. De emancipatie van moslimjongeren staat centraal.

Doelgroep

Moslimjongeren

Aanpak

De methode betreft een publicatie met het "ABC" over de Jihad. De schrijver begint met zijn eigen levensgeschiedenis en zijn visie op de islam. Vervolgens hangt hij aan elke letter van het alfabet een woord dat terugkomt in de Jihad. Hier wordt uitleg over gegeven en er wordt verwezen naar passages

uit de Koran. Daarna gaat de schrijver in op wat de lezer zelf actief kan doen om de islam beter te begrijpen en te beheersen. Tenslotte beschrijft hij een korte toekomstvisie en voegt hij een lijst met achtergrondwebsites toe. Moslimjongeren worden geacht zelfstandig het boek te lezen.

Onderzoek

Niet bekend

3. De Brug Over

Doel

Vergroten van de weerbaarheid van Marokkanen en autochtonen tegen extreme groepen die de waarden en normen van de democratische rechtsstaat bedreigen en het creëren van besef bij de ouders dat hun kinderen slachtoffer kunnen worden van radicale groepen en uitingen.

Doelgroep

Marokkaanse jongeren tussen de 15 en 21 jaar.

Aanpak

Het project 'De Brug Over' is door FORUM in het leven geroepen om Marokkaanse jongeren en hun familie met elkaar in gesprek te laten gaan over thema's als opvoeding, religie en sociale controle. De gedachte hierachter is dat wanneer familiebanden sterk zijn, en onderwerpen gerelateerd aan het leven als moslim in een westerse samenleving bespreekbaar worden gemaakt, de aantrekkingskracht van extremistische ideologieën op jongeren kleiner wordt. FORUM werkt bij de uitvoering samen met de gemeente en welzijnsorganisaties van betrokken gemeenten.

Onderzoek

De methodiek is volgens FORUM succesvol toegepast in de Marokkaanse gemeenschap in Amsterdam-Slotervaart, Utrecht, Gorinchem en Dordrecht. *De Brug Over* wordt op dit moment geëvalueerd door het Ministerie van WWI. Er zijn ook gesprekken met de Universiteit Utrecht om in 2009 de methode door onderzoekers te laten bekijken naar de geschiktheid van de methodiek. In het voorjaar 2009 zal FORUM een publicatie van de methodiek gereed hebben.

4. Dialoog in 60 minuten

Doel

Het stimuleren van tolerantie tussen jongerengroepen

Doelgroep

Jongeren met een verschillende (culturele) achtergrond

Aanpak

'Dialoog in 60 minuten' is een uitgave van het Centrum voor Informatie en Documentatie Israël (CIDI) en geeft een handleiding om de dialoog tussen verschillende groepen jongeren te stimuleren. Het is een verzameling lesmethoden voor scholen. Verschillende methodieken komen aan de orde (lagerhuis, identiteitscirkels, kennismakingsactiviteiten). Het basisprincipe: zorg dat groepen jongeren elkaar leren kennen op een manier die zij beiden leuk vinden. Door het organiseren van activiteiten voor jongeren,

of zij nu moslim, joods, homo, Turks zijn, kunnen jongeren met elkaar in contact gebracht worden, om zodoende wederzijds begrip te kweken. Een brochure levert ideeën over een aantal zinvolle activiteiten en helpt na te gaan welke activiteit in welke situatie en voor welke doelgroep geschikt is.

Onderzoek

Niet bekend

5. Diamantmethode (Training Identiteit & Weerbaarheid jonge moslima's)

Doel

Het versterken van de identiteitsontwikkeling en weerbaarheid van jonge moslima's.

Doelgroep

(orthodoxe) moslima's in Slotervaart.

Aanpak

De naam van de methode verwijst naar de metafoer van Marokkaanse jongeren als 'ruwe diamanten'. Een diamant moet worden geslepen om een saffier of een briljant te krijgen. Dit vergt geduld, ambacht en professionaliteit. De deelnemers verkeren in een identiteitscrisis waardoor sommigen (dreigen te) radicaliseren. De methode is ontwikkeld door Stichting Interculturele Participatie en Integratie (SIPI), een Amsterdamse organisatie van migrantenvrouwen. Het project heeft 40 jongeren bereikt en behandelt een kern van 10 jongeren tussen de 16 en 35 jaar, allen meiden. Uiteindelijk hebben vijf moslima's het gehele traject van acht maanden afgemaakt. Het project verliep in samenwerking met Government and Integrity (Amsterdam) en wordt gefinancierd door de Bestuursdienst Amsterdam, Stadsdeel Slotervaart.

Onderzoek

De training is geëvalueerd door het onderzoeks- en adviesbureau A.G. Advies (A.J. Gielen). Hoewel het onderzoek volgens de auteur niet moet worden gezien als een effectmeting, worden in het verslag wel uitspraken gedaan over de opbrengsten. Zo wordt het effect van de training in termen van veranderde attitudes en gedrag 'zeer bijzonder' genoemd (Gielen, 2009: 6). De bevindingen zijn echter gebaseerd op een beperkt aantal casussen (vijf moslima's).

6. Dynamisch werken met jongeren

Doel

Jongeren zelf richting laten geven aan hun belevingswereld.

Doelgroep

Jongeren uit Uden die neigen tot extreem gedrag.

Aanpak

Deze methode is in 2003 ontwikkeld door een groep van jongerenwerkers en leidinggevenden van voormalige stichting De Pul. De spanningen tussen autochtone en allochtone jongeren in Uden liep steeds verder op; het reguliere jongerenwerk sloot niet meer aan bij deze ontwikkelingen. De methode gaat uit van de jongere zelf; zijn belevingswereld, uitingen en gedragingen. Gelijktijdig wil de methode

bewerkstelligen dat de jongere deel uit maakt van de samenleving, en dat deze zich niet aanpast aan de wil en ideeën van de jongere, maar juist andersom. In deze methode wordt een actieve houding van de jongeren zelf verwacht; zij zetten zelf de activiteiten op, voeren werkzaamheden uit en leren zo om te gaan met verantwoordelijkheid, zelfstandigheid en samenwerking. Naast een 'motivatiepakket' voor de doelgroep wordt er ook een deskundigheidsbevorderend pakket aan maatregelen opgesteld, waardoor de jongeren allerlei instrumenten aangereikt krijgen om zich op een onafhankelijke en deskundige manier verder te ontwikkelen. In de praktijk stuiten deze methoden op diverse problemen. In de periode 2008/2009 is gekozen voor een meer individualistische benadering voor de jongeren die ook echt verder willen wordt gecoacht. Jongeren die niet verder willen of geen zin hebben worden losgelaten.

Onderzoek

Geen

7. Elkaar leren kennen = leren van elkaar

Doel

Elkaar beter leren kennen door de dialoog aan te gaan.

Doelgroep

Jongeren in zijn algemeenheid

Geschiedenis/aanleiding

'Elkaar leren kennen = leren van elkaar' is een praktische methode voor intercultureel leren, die in alle denkbare situaties te gebruiken is. Deze methode is gebaseerd op het Arena-model, ontwikkeld door Ido Abram en Jenny Wesly (zie ook methode 'Dialoog in 60 minuten'). Het Arena-model houdt in dat in de 'arena' van het leven (daar waar het leven van een jongere zich afspeelt) verschillende beelden bij elkaar komen. Het gaat er hierbij om hoe iemand zichzelf ziet (identiteit) en hoe anderen deze persoon zien (imago). Deze twee kunnen van elkaar verschillen en dit kan leiden tot conflicten of onbegrip. In deze methode worden individuen met die verschillen geconfronteerd en wordt er met elkaar over gepraat.

Onderzoek

De methode heeft zich volgens de ontwikkelaars in educatieve programma's en workshops bewezen als intercultureel leermiddel bij uitstek (Zie www.nicis.nl geraadpleegd op 23-10-2008).

8. Empowerment van moslimjongeren

Doel

Het versterken van de zelfperceptie en het zelfbewustzijn van moslimjongeren, rekening houdend met de democratische uitgangspunten en verworvenheden van de Nederlandse samenleving.

Doelgroep

Moslimjongeren

Aanpak

De methode is ontwikkeld door het Samenwerkingsverband Marokkanen in Nederland (SMN). Er worden empowermenttrainingen voor moslimjongeren georganiseerd. Deze trainingen bestaan uit plenaire bijeenkomsten en workshops. Jongeren interviewen en informeren elkaar, en geven elkaar voorlichting over diverse zaken. Deze kennisoverdracht werkt vaak beter via deze manier – zo is de gedachte - omdat jongeren sneller iets aannemen van leeftijdsgenoten dan van oudere mensen. Er kunnen verschillende thema's aan deze trainingen gehangen worden, zoals samenwerken, omgaan met dilemma's, leren debatteren, presentatievaardigheden etc. De jongeren kunnen zelf ook thema's aanleveren; wat in hun beleving belangrijk is en écht speelt in hun wereld.

Onderzoek

De interventie is meegenomen in het MOVISIE-onderzoek 'Zelfbeelden van radicalisering' waarbij de uitwerking van de methode kwalitatief is onderzocht vanuit het perspectief van de jongeren. Resultaten worden naar verwachting medio 2009 openbaar gemaakt (Cadat & Lub, 2009, te verschijnen).

9. Peer-preventie bij radicalisering

Doel

De competenties van Marokkaanse jongeren ontwikkelen om hun weerbaarheid tegen radicalisering te versterken. Het traject is vooral geënt op het vergroten van het besef van democratische waarden bij Marokkaanse jongeren.

Doelgroep

Moslimjongeren

Aanpak

In februari 2009 start het Samenwerkingsverband van Marokkanen in Nederland (SMN) in de gemeenten Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht, Eindhoven en Nijmegen met het project. De kern van de peer-preventie methode is dat leden uit de doelgroep - vier a vijf 'peer-educators' - bij empowermentactiviteiten worden ingezet waarbij zij kennis, inzichten en vaardigheden overdragen aan andere leden uit de doelgroep. De peer-educators doorlopen een uitgebreid trainingstraject en gaan daarna aan de hand van eigen plannen lokaal aan de slag. Hierbij proberen zij zoveel mogelijk andere Marokkaanse jongeren te bereiken. Het SMN biedt ondersteuning en begeleiding bij het opstellen en uitvoeren van deze activiteiten.

Onderzoek

Er zijn plannen om de methodiek intensief te evalueren, maar deze zijn bij het ter perse gaan van deze publicatie nog niet geconcretiseerd.

10. Hoezo extreem? Kennis nuanceert!

Doel

Radicalisering en andere vormen van extremisme bespreekbaar maken in de klas. De meningsvorming van jongeren ondersteunen door het onderwerp van meerdere kanten te belichten.

Doelgroep

Jongeren die in potentie kwetsbaar zijn voor extreem/radicaal gedrag

Aanpak

De methode is ontwikkeld door Codename Future, een organisatie die zich bezig houdt met het ontwikkelen van nieuwe manieren van onderwijs. Deze lesmethode is bedoeld voor leraren die radicalisering of terrorisme in de klas herkennen, en hoe ze hiermee om kunnen gaan/dit bespreekbaar maken. De methode bestaat uit meerdere modules die apart van elkaar gebruikt kunnen worden of elkaar aanvullen. De docent kan dus zelf bepalen hoeveel uren er aan besteed worden. De leerlingen gaan aan de hand van het lespakket zelfstandig aan de slag met thema's als identiteit en radicalisering. Ze kijken kritisch naar hun eigen handelen, doen kennis op over het onderwerp en worden uitgedaagd om met elkaar in discussie te gaan. De rol van de docent hierin is begeleidend en neutraal. Als uitbreiding kan worden gekozen voor gesprekken met ouders, (lokale) politici en de media, al naar gelang wat de docent voor ogen heeft.

Onderzoek

Niet bekend

11. Interreligieuze Dialoog

Doel

Jongeren inzicht laten verwerven in andere religies zodat tolerantie ontstaat en radicalisering wordt tegengegaan.

Doelgroep

Jongeren met verschillende religieuze achtergronden

Aanpak

De stichting Interreligieuze Dialoog is ontstaan aan de Radboud Universiteit Nijmegen en richt zich op de dialoog tussen verschillende religies. In eerste instantie richtte de stichting zich vooral op studenten en medewerkers van de Universiteit, maar nu werft het ook daar buiten. In Rotterdam is het project 'Veelkleurige Religies Rotterdam' gestart. Ook andere inwoners van Rotterdam kunnen hieraan meedoen, maar het doel is vooral jongeren met verschillende religies en rituelen laten kennis maken, van elkaar leren en een dialoog tussen verschillende religieuze groepen tot stand brengen. Dit gebeurt in de vorm van een 'reli-reis'. Men kan zich inschrijven voor een rondleiding in een kerk, moskee of tempel, waar de mogelijkheid is om te praten met vertegenwoordigers van de betreffende religie. Ook vinden er ontmoetingen plaats op wijkniveau; religieuze gemeenschappen houden 'open huis' en worden symposia en cursussen georganiseerd. Ook in Amsterdam Slotervaart zijn moslimjongeren en christenen met elkaar in gesprek geweest over hun geloof. Eens per twee weken vonden deze bijeenkomsten plaats, elk met een specifiek thema.

Onderzoek

De interventie is beschreven door het Sociaal Cultureel Planbureau (2008) maar niet specifiek geëvalueerd.

12. Jouw cultuur, mijn cultuur

Doel

Het doel van dit project is drieledig; het stimuleren en faciliteren van ontmoetingen en duurzame contacten tussen jongeren met verschillende etnische achtergronden (1) het aanboren van (on)bekend talent (2) en het versterken van de eigen kracht en het vergroten van geloof in eigen kunnen (3).

Doelgroep

Jongeren tussen de 12 en 21 jaar met verschillende etnische achtergronden en autochtone jongeren uit de drie kerken van Wijk bij Duurstede. De methode richt zich voornamelijk op jongeren die thuis, om verschillende redenen, niet in aanraking komen met kunst/cultuur.

Aanpak

Voor jongeren met verschillende achtergronden zijn er bijna geen mogelijkheden om met elkaar in contact te komen. Uit gesprekken met jongeren uit Wijk bij Duurstede blijkt dat de behoefte er wel is, maar dat de drempel om zelf contact te maken te groot is. Vandaar dat het Platform Wijk Samen (Wijk bij Duurstede) ze door middel van dit project een duwtje in de goede richting wil geven en intercultureel contact tracht te bevorderen. Het platform organiseert sinds 2005 verschillende activiteiten om de interculturele dialoog te stimuleren. Het platform houdt zich bezig met verschillende doelgroepen, de methode is echter specifiek op jongeren gericht. Dit project is voor en door jongeren; het platform wil dat jongeren een proactieve houding aannemen en zelf aan de slag gaan met het ontwikkelen van activiteiten. De werkzaamheden worden uitgevoerd door een projectgroep, bestaande uit de artistieke leiding, professionals en de jongeren zelf.

Onderzoek

Het project startte in 2008 met de voorbereidingsfase. In 2009 zullen de activiteiten worden uitgevoerd. Na deze uitvoering zal er een evaluatie plaatsvinden waaruit zal blijken of het project al dan niet effectief was. Het is niet bekend welke partij de evaluatie uitvoert.

13. Lerarenhandleiding 'Laat je niet gek maken!'

Doel

Docenten houvast bieden hoe om te gaan met extremisme; daarnaast jongeren bewust laten worden van verschillende identiteiten, culturen en geloven.

Doelgroep

Docenten die te maken hebben met extremistische uitingen in de klas, of hier aandacht aan willen besteden in hun klas.

Aanpak

De methode is ontwikkeld door het Centrum Nascholing Amsterdam (CNA). De aanleiding voor de methode is dat docenten steeds meer te maken krijgen met uitingen van radicalisering en extremisme in de klas. Niet iedere docent weet hoe hier mee om te gaan. Het project biedt ondersteuning bij het lesgeven aan kinderen over wat vrijheid van meningsuiting inhoudt en hoe je hierop kunt reageren. Daarnaast biedt het Centrum ook hulp als docenten een specifieke klacht hebben en niet weten hoe ze hiermee om moeten gaan. Naast het lespakket wordt er daarom ook telefonische hulp geboden. Het CNA heeft een lesbrief ontwikkeld die uit 6 lessen bestaat. Docenten kunnen zelf kiezen of ze het hele

pakket onder de aandacht brengen of alleen een specifieke les. Daarnaast is er een telefoonlijn die docenten kunnen raadplegen als ze met een specifiek probleem omtrent radicalisme zitten.

Onderzoek

Niet bekend

14. Morele Dilemma Discussie Methode

Doel

Het rechtvaardigheids- en verantwoordelijkheidsgevoel van jongeren vergroten.

Doelgroep

Probleemjongeren

Aanpak

Deze methode houdt in dat er een discussie over normen en waarden gevoerd wordt, aan de hand van een hypothetisch dilemma. Dit verzonnen verhaal dient wel aan te sluiten bij de beleavingswereld van de jongeren. De discussie start naar aanleiding van een verzonnen verhaal. Er worden twee mogelijkheden geschetst van waarden. Door het stellen van goede vragen wordt vooral stilgestaan bij de argumenten die de jongeren aanvoeren voor hun keuzes. De individuele groepsleden bepalen hun persoonlijk standpunt over het dilemma. Tegelijkertijd is er de confrontatie met meningen en argumenten van de groepsleden. In de discussie is het belangrijk dat de argumenten, redeneringen en gevoelens van de deelnemers zijn gebaseerd op hun eigen handelingen en ideeën omtrent het verzonnen dilemma. De jongeren dienen hun standpunt helder te onderbouwen. Er hoeft geen oplossing te komen aan het einde; het gaat er vooral om dat de deelnemers leren dat mensen ook andere ideeën ergens over kunnen hebben, die niet per definitie slecht zijn. In Brabant is de methode in dorpen als experiment uitgevoerd³.

Onderzoek

Niet bekend

15. Nieuwe perspectieven

Doel

Jongeren weerhouden van crimineel en/of overlastgevend gedrag of wanneer hier reeds sprake van is, dit gedrag aan banden leggen.

Doelgroep

Jongeren die zich risicovol gedragen en bij herhaling antisociaal gedrag en/of crimineel gedrag vertonen.

Aanpak

De methode is ontwikkeld en wordt uitgevoerd door Spirit Jeugdzorg, een landelijk opererende instelling die jeugdigen en gezinnen helpt met problemen met opgroeien en opvoeden. Jongeren wordt

³ Zie Verhagen (1999) voor een overzicht. De publicatie bevat een uitgebreid stappenplan over hoe de methode is toe te passen.

aangemeld door de politie of leerplichtambtenaar. Het project gaat uit van een systeembenadering en vormt een samenhangend programma bestaande uit verschillende aanpakken. Niettemin wordt het geheel gerealiseerd middels een kortlopende en intensieve interventie; tussen de 10 en 12 weken. Daarna volgt nazorg van drie maanden. Concreet houdt dit in: het voorkomen van aanleidingen tot nieuwe politiecontacten; het realiseren van een veilige situatie voor de jongere; herstel van positieve sociale contacten in gezin en omgeving; toeleiding naar werk en/of school en het creëren van voorwaarden die de kans vergroten dat de jongere daar voorlopig blijft; het op orde brengen van de financiën/schuldsanering; optimaliseren van de woonsituatie/het realiseren van huisvesting; optimaliseren van gezondheidssituatie; realiseren van zinvolle vrijetijdsbesteding.

Onderzoek

Niet bekend

16. Het participatiemodel

Doel

Het bevorderen van de maatschappelijke participatie van Marokkaanse jongeren

Doelgroep

Marokkaanse jongeren

Aanpak

Het participatiemodel is ontwikkeld door instituut Forum en beschrijft een methodiek voor het werken met Marokkaanse jongeren in Nederland. Het participatiemodel is hoofdzakelijk bedoeld als handreiking voor het opbouwwerk. Het creëren van een vertrouwensrelatie tussen welzijnswerkers en leden van de Marokkaanse gemeenschap, in het bijzonder Marokkaanse jongeren, staat centraal. Men kiest voor een integratieve benadering; het hele netwerk van jongeren (ouders, school, buurthuis etc.) wordt ingeschakeld om de participatie te bevorderen. Welzijnswerkers, onderwijsinstellingen en aanverwante organisaties vinden in boekvorm een beschrijving van specifieke instrumenten. De methode gaat bijvoorbeeld erop in hoe een aansprekend activiteitenaanbod voor jongeren is te bewerkstelligen of hoe je jongeren in het buurthuis krijgt.

Onderzoek

Niet bekend

17. Radicaal? Doe ff normaal!

Doel

Het bespreekbaar maken van radicalisering onder jongeren.

Doelgroep

Jongeren met verschillende culturele achtergronden.

Aanpak

De methode is ontwikkeld door de Stichting Humanitas Eindhoven. Via het concept van 'totaaltheater' wordt op een leuke manier het onderwerp op de kaart gezet. De gedachte is dat theater werkt vanuit

de ziel en het gevoel, zodat een en ander bij de jongeren beklijft. Acht verschillende workshops als muziek, drama, rap, kostuumstyling en decorbouw moeten leiden tot het totaaltheater. Het totaaltheater moet resulteren in een kunstspektakel, dat de grenzen opzoekt van het thema radicalisering. Het eindresultaat is op 12 december 2008 in het Temporary Art Centre in Eindhoven gepresenteerd. Het is onduidelijk of het concept ook elders gevolg krijgt.

Onderzoek

Studenten van de opleiding Community Art te Utrecht zullen de effecten van het project onderzoeken. Bij het ter perse gaan van deze publicatie waren hier nog geen resultaten van bekend.

18. Socratische gesprekken Slotervaart

Doel

Het doel van deze methode is tweeledig; enerzijds de drempel om naar de moskee te gaan voor de jongeren te verlagen, en hen duidelijk maken wat hun inbreng kan zijn in de moskee. Anderzijds wil deze methode bereiken dat jongeren zelfstandig gaan nadenken en zich kritisch opstellen tegenover zichzelf en ten opzichte van religieuze informatiebronnen.

Doelgroep

Moslimjongeren

Aanpak

De methode is ontwikkeld en wordt uitgevoerd in Amsterdam-Slotervaart. Interactieve gesprekken over de positie van moslimjongeren in de Nederlandse maatschappij en religieuze vraagstukken, die plaatsvinden in de moskee. Het gesprek wordt gevoerd door de 'jongerenimam' en de jongeren, de ouders zijn toehoorders. Mannen en vrouwen nemen plaats in verschillende zalen, maar met behulp van een microfoon vindt een gemeenschappelijke discussie plaats, die elke bijeenkomst een ander thema behelst. De verschillende thema's zijn door de jongerenimam en de radicaliseringdeskundige bedacht, bijvoorbeeld een brainstormsessie over de islam, veiligheid in brede zin, wat is de rol van de moskee in de samenleving, een goed milieu begint bij jezelf, en het onderdeel 'metgezel van de profeet' wat de jongeren leert hoe om te gaan met andere mensen. Doordat de ouders meeluisteren, wordt gepoogd hen meer inzicht te geven in de problemen van hun kinderen. Ouders en jongeren worden gestimuleerd met elkaar in discussie te gaan en te luisteren naar elkaars standpunten. Jongeren kunnen in de moskee terecht met al hun vragen en problemen, zodat zij niet elders hun informatie hoeven te halen.

Onderzoek

De Socratische Gesprekken in Slotervaart zijn tentatief geëvalueerd door onderzoeker Amy-Jane Gielen in opdracht van het stadsdeel. Gielen stelt dat de interactieve gesprekken ertoe bijgedragen hebben dat de jongeren actief zijn gaan nadenken over hun rol in de samenleving, maar dat zij in mindere mate hebben geleerd om te gaan met kritiek op hun religie. Ook komt de doelstelling om de jongeren zich kritisch te laten opstellen ten aanzien van religieuze informatiebronnen nog onvoldoende uit de verf (zie Gielen, 2008: 119).

19. Methodiek Open Jongeren centrum 'Dingus'

Doel

Het bevorderen van de maatschappelijke binding van jongeren

Doelgroep

Jongeren in de regio Venray in de leeftijd van 16 tot ca. 26 jaar uit verschillende jongeren(sub)culturen.

Aanpak

Door middel van een samenhangend aanbod in het jongeren centrum wil Dingus die jongerengroepen bedienen die zich niet tot de reguliere horeca voelen aangetrokken of waar de reguliere horeca deze jongerengroepen niet kan of wil bedienen. De aanpak heeft vooral een sociaalculturele functie om individuele jongeren en jongeren die zich in groepsverband manifesteren of die om andere beweegredenen - veelal sociaal maatschappelijke redenen - de weg naar een jongeren centrum niet vinden. De methodiek die door de jongerenwerkers wordt gebruikt bestaat uit drie stappen: werven van jongeren (1), persoonlijke ontwikkeling / gedragsverandering (2) en samenwerking (3).

Onderzoek

Geen

20. We hadden toch een afspraak?

Doel

Het ontwikkelen van moreel besef bij jongeren

Doelgroep

Jongeren van 12 tot 21 jaar

Aanpak

De methode is ontstaan uit het project 'Gemeenschappelijke Normen en Waarden', wat in 2002 werd opgezet in het kader van het beleidsprogramma 'Zuid-Holland Bekent Kleur'. Het is de bedoeling dat jongeren actief omgaan met en gaan nadenken over normen en waarden, het interactieve karakter van deze discussies is dan ook een belangrijk uitgangspunt. Aan de hand van een methodieboek worden jongerenwerkers stap voor stap begeleid in het voeren van goede morele discussies met jongeren. Er worden verschillende werkvormen aangedragen zoals een rollenspel, strips en gastsprekers. Het boek bestaat uit zeven modules die afhankelijk van de interesse, behoefte en basiskennis van de werker gebruikt kunnen worden. In de modules komen onder andere aan bod de rol van de werker, argumenteren, het maken van keuzes, het socialisatieproces en de ontwikkeling van het moreel redeneren. Aan de methodiek is een training gekoppeld voor jongerenwerkers. In de training wordt aandacht besteed aan de rol en de houding van de werker tegenover de jongeren. Een groot deel van de training bestaat uit het oefenen van de werkvormen om morele discussies te voeren en het aanpakken van morele kwesties.

Onderzoek

Niet bekend

4 Bevindingen

De verkenning heeft 20 interventies opgeleverd die sociaal werkers in hun werkpraktijk kunnen toepassen of organiseren (zie deel 3). Veel van deze methoden komen voort uit ons eigen referentiekader en netwerk. Daarnaast zijn methoden ontleend aan nationale databanken. De interventies die zich richten op moslimjongeren concentreren zich voor een groot deel in het Amsterdamse stadsdeel Slotervaart. Er zijn geen sociale interventies gevonden die zich direct richten op links-radicalen jongeren. De verkenningsronde die in 2008 en in de loop van 2009 is uitgevoerd heeft een aantal eerste inhoudelijke bevindingen opgeleverd. Hieronder zetten we ze op een rij. Enkele bevindingen roepen nieuwe vragen op.

4.1 Niet methoden maar richtlijnen zijn in zwang

Uit de literatuursearch op internet en Nederlandstalige databanken naar methoden komen relatief veel algemene beleidsaanpakken boven water. Deze richten zich vooral op hoe het lokale openbaar bestuur in wisselwerking met lokale actoren met het vraagstuk van radicalisering kan omgaan. Er is dus het nodige voorhanden op het terrein van breed geformuleerde adviesnota's, maar in het geval van welzijns- en jongerenwerk beperken deze publicaties zich hoofdzakelijk tot het aanreiken van algemene richtlijnen, handvatten of 'rollen' die eerstelijns werkers kunnen aannemen (zie bijvoorbeeld Zannoni et al., 2008; Cadat, 2008). Het reservoir van concrete methoden waaruit werkers kunnen putten is beperkt. Daar komt bij dat veel van de huidige methoden op het terrein van radicalisering en culturele spanningen – en die zijn opgenomen in deze verkenning – niet altijd even helder zijn omschreven. Niet elke methode voldoet aan een aantal basiscriteria zoals een weldoordachte opzet (bijvoorbeeld een heldere doel-middelen formulering), bronvermelding of een duidelijke uiteenzetting van een systematische manier van handelen om een bepaald doel te bereiken.

4.2 Omvang jeugd radicalisme onduidelijk

In deel 2 van dit rapport is gebleken dat de omvang van het probleem van radicale jongeren in veel gevallen onduidelijk is. Zo lopen de geschatte aantallen van rechts-radicaal georiënteerde jongeren sterk uiteen omdat de grootte van de groepen niet met zekerheid is vast te stellen. Ook blijft het een open vraag hoe groot het aandeel moslimjongeren is dat daadwerkelijk gevoelig is voor radicalisering. De omvang van links-radicalen jeugdgroepen is eveneens moeilijk te bepalen; het is onduidelijk wie lid is van deze bewegingen, waar de groepen zich ophouden en welke groeperingen voor welke acties verantwoordelijk zijn. Van welzijns- en jongerenwerkers wordt verwacht dat zij met radicaliserende jongeren in contact treden en met hen in gesprek gaan. Het is niet voor niets dat middels deze studie wordt gepoogd interventies aan het licht te brengen die de gereedschapskist van werkers op dit vlak kunnen aanvullen. Maar om deze methoden gericht te kunnen inzetten moeten sociale beroepskrachten wel een realistische inschatting kunnen maken van de omvang van het probleem en over 'klandizie' beschikken om deze methoden op toe te passen.

4.3 Methoden radicalisering: verschillende uitgangspunten en doelstellingen

De methoden die voortkomen uit de verkenningsronde hanteren verschillende uitgangspunten en doelstellingen. In het geval van moslimjongeren bijvoorbeeld, starten sommige interventies sterk vanuit

de islam (bijvoorbeeld de 'Socratische Gesprekken', 'Een andere jihad'). Andere gebruiken juist de democratische verworvenheden van de seculiere samenleving als richtsnoer (bijvoorbeeld 'Empowerment van moslimjongeren'). Weer andere methoden proberen via overbruggend contact wederzijds begrip tussen jeugdgroepen te bevorderen om zodoende radicale opvattingen bij jongeren te voorkomen (bijvoorbeeld 'Interreligieuze dialoog', 'Elkaar leren kennen = leren van elkaar'). De diversiteit in uitgangspunten van methoden is van belang, want welk vertrekpunt een interventie neemt, heeft direct invloed op hoe de eventuele effecten worden beoordeeld. Het bepaalt in belangrijke mate binnen welke bandbreedte het resultaat van de methode wordt gemeten. In deze studie staat centraal welke methoden sociaal werkers tegen de achtergrond van radicalisering en culturele spanningen kunnen inzetten om jongeren meer bij de *maatschappij* te betrekken (en bijvoorbeeld niet ter signalering van radicalisme). Dit roept de vraag op welke uitgangspunten van methoden in dit verband het meest relevant zijn.

4.4 Polarisatie en Radicalisering: twee kanten van dezelfde medaille?

Het kabinet noemt in haar *Actieplan polarisatie en radicalisering* de twee begrippen in één adem (zie paragraaf 2.2.). Er gaan echter stemmen op om beide begrippen duidelijk af te bakenen omdat het om twee verschillende vormen van jeugdproblematiek zou gaan. Sommige deskundigen menen dat een culturele clash tussen jeugdgroepen (polarisatie) wezenlijk verschilt van het vraagstuk van radicalisering. Toch is het aannemelijk dat beide ontwikkelingen elkaar op zijn minst beïnvloeden. Culturele spanningen tussen jeugdgroepen kunnen een potentiële voedingsbodem vormen voor radicaliserende jongeren en vice versa. Zijn radicalisering en polarisatie begrippen die elkaar uitsluiten, of vormen beide ontwikkelingen twee kanten van dezelfde medaille? De logische vervolgvraag luidt: moeten studies gericht op het verzamelen van effectieve interventies louter inzoomen op methoden die *radicalisering* tegengaan of dient er ook een plek te worden ingeruimd voor aanpakken die inzetten op het tegengaan van *polarisatie*? In onderhavige verkenning zijn zowel methoden meegenomen die polarisatie tussen jongerengroepen als radicalisering centraal stellen.

4.5 Beperkt aandacht voor bewezen effectiviteit methoden

Doel van het onderzoeksprogramma 'Effectieve interventies in de sociale sector' is om meer kennis te genereren over de effectiviteit van methoden. Inmiddels zijn de eerste stappen gezet om sociale interventies tegen radicalisering te evalueren. Zo zijn in Slotervaart de 'Socratische Gesprekken' en identiteits- en weerbaarheidsprogramma's ter preventie van radicalisering doorgelicht op het resultaat en heeft beleidsonderzoek plaatsgevonden naar de uitvoering van lokale beleidsmaatregelen (zie Gielen, 2009; Zannoni, 2009). Verreweg de meeste methoden die zijn opgenomen in dit rapport zijn evenwel niet geëvalueerd. Met name vanuit wetenschappelijke hoek gaat nog weinig aandacht uit naar de bewijsvoering over de effectiviteit van methoden of beleidsmaatregelen. Daar komt bij dat evaluaties van sociale interventies in Nederland overwegend kwalitatief van aard zijn of zich vooral richten op een beoordeling van de uitvoering van de interventie. Dat wil zeggen, er worden gesprekken met betrokkenen gehouden waarna conclusies worden getrokken over het verloop van het traject en de mogelijke opbrengsten. Meer toetsende onderzoeksmethoden die eventueel ook tot een sterkere bewijsvoering van de maatschappelijke effecten van sociale interventies kunnen leiden (bijvoorbeeld volgsystemen, controlegroepen, longitudinaal onderzoek etc.) lijken op dit moment niet te worden toegepast.

5 Suggesties voor vervolgonderzoek

Deze verkenning richtte zich op het verzamelen van sociale interventies op het terrein van radicalisering en culturele spanningen. Naast een verzameling van methoden, is de maatschappelijke context van het subthema langs de vraagstukken Lonsdale-jongeren, radicaliserende moslimjongeren en links-radicalen jeugdgroepen in beeld gebracht. De studie heeft beperkt bewijsvoering over de effectiviteit van methoden opgeleverd. De hamvraag blijft: wat werkt? Hoe kan meer bruikbare informatie worden gegenereerd die tot een sterkere *bewijsvoering* van de *effecten* van sociale interventies op het terrein van radicalisering en culturele spanningen in Nederland kunnen leiden? Hieronder doen we met betrekking tot deze vraag suggesties voor vervolgonderzoek. Een eerste strategie is die van *theory based evaluation*, die als richtsnoer kan dienen voor methodiekontwikkeling. Daarnaast kan meer gedegen praktijkonderzoek licht werpen op hoe interventies zich in de praktijk ontwikkelen en welke verschillende perspectieven een rol spelen bij de uitwerking van methoden. De twee onderzoekslijnen zijn het meest vruchtbaar als ze in hun onderlinge samenhang worden gezien.

5.1 Theory based evaluation als richtsnoer voor methodiekontwikkeling

Alle methoden die in deel 3 voor het voetlicht zijn gebracht, zijn in meer of mindere mate geworteld in theorieën over groepsdynamica, sociale identiteit en persoonlijkheidsontwikkeling van jongeren. Deze theorieën hebben veelal een sociaal-psychologische dan wel existentieel-humanistische of cognitieve oorsprong en zijn afkomstig uit onder andere de jeugdtherapie, pedagogiek, psychiatrie en criminologie. Gezien het gebrek aan effectstudies naar specifieke methoden is het zinvol om de theoretische oorsprong van enkele interventies nader onder de loep te nemen (vgl. Meertens et al., 2006). Deze benadering borduurt voort op wat in de Verenigde Staten *theory based evaluation* wordt genoemd en tot uiting komt in het werk van o.a. Weiss (1994), Shadish (1987) en Lipsey (1990). De kern van *theory based evaluation* is dat de theoretische vooronderstellingen en impliciete assumpties van sociale interventies expliciet worden gemaakt en worden getoetst op hun validiteit. Door na te gaan welke elementen van de theorie het meest worden gestaafd door wetenschappelijk bewijs wordt vastgesteld welke theoretische assumpties 'de test' van effectiviteit doorstaan en welke onhoudbaar blijken, en waarom.

Weiss (1994) geeft het voorbeeld van arbeidstrainingen die worden gegeven aan kansarme jongeren in Amerikaanse achterstandswijken. De gedachte achter dit soort trainingen is dat de jongeren vaardigheden leren die ze nodig hebben om goed te functioneren op de arbeidsmarkt - zoals je netjes kleden, op tijd komen en constructief omgaan met leidinggevenden. De methode gaat er van uit dat kansarme jongeren geen baan kunnen krijgen omdat ze niet over het juiste gedragspatroon beschikken. Maar Weiss maakt aan de hand van verschillende onderzoeksbronnen duidelijk dat bepaalde elementen van deze theorie problematisch blijken, waar andere werkwijzen meer kans van slagen hebben.

Door onderzoek te initiëren dat zich richt op de houdbaarheid van bepaalde theoretische grondslagen van interventies zijn gerichtere uitspraken te doen over de effectiviteit van veel gebruikte methoden voor jongeren. Dit zorgt er op zijn beurt voor dat bestaande sociale interventies op het terrein van radicalisering en culturele spanningen beter op hun merites zijn te beoordelen. Veel methoden gericht op 'culturele ontspanning' richten zich bijvoorbeeld op de interculturele dialoog. Maar het is onduidelijk wat nu precies de opbrengsten zijn van deze projecten. In hoeverre leidt overbruggend contact

daadwerkelijk tot meer tolerantie tussen jongerengroepen? De theoretische vooronderstelling van deze methode is ontleend aan de contacthypothese. Deze gaat er kort gezegd vanuit dat bekend bemind maakt. Maar deze zienswijze is niet onomstreden. Onder bepaalde condities kan overbruggend contact inderdaad resulteren in meer wederzijds begrip (Allport, 1954). Maar verschillende studies laten zien dat overbruggend contact ook negatieve effecten kan sorteren (zie voor een meta-analyse Lindo, 2008). Zo kan het verschil tussen groepen door het contact worden bevestigd wat de onderlinge spanningen zelfs kan vergroten. Binnen het raamwerk van *theory based evaluation* gaat het erom de condities die leiden tot meer tolerantie in overbruggend contact, te onderscheiden van de factoren die tot vermijdingsgedrag of conflict kunnen leiden. Inzichten hieruit kunnen vervolgens worden vertaald naar bruikbare werkwijzen in sociale interventies gericht op de interculturele dialoog.

Het concept van *Theory based evaluation* biedt de sociale sector daarmee een richtsnoer voor methodiekontwikkeling. Zowel bestaande als nieuwe methoden kunnen via deze weg immers steviger worden gefundeerd op inzichten waarvoor een zekere wetenschappelijke bewijsvoering bestaat. Met betrekking tot het vraagstuk van radicalisering en culturele spanningen valt te denken aan het opsporen van (internationale) effectstudies en bruikbare werkwijzen op het terrein van gespreks- en debattechnieken, groepspolarisatie, identiteits- en weerbaarheidstraining van jongeren en cognitieve jeugdtherapie.

5.2 Onderzoek naar context interventies en verschillende perspectieven

Een tweede onderzoekslijn betreft praktijkonderzoek naar de context van interventies en de verschillende perspectieven van partijen die betrokken zijn bij de interventies. In de uitvoering van sociale interventies op het terrein van radicalisering en culturele spanningen spelen diverse factoren een rol. In de eerste plaats hanteren methoden verschillende uitgangspunten en worden zij in uiteenlopende situaties en op diverse doelgroepen toegepast. Ook de maatschappelijke context en kenmerken van de lokale omgeving bepalen in belangrijke mate hoe methoden tegen jeugdextremisme zich in de praktijk ontwikkelen (zie deel 2). Ten tweede kunnen bij het thema radicalisering verschillende perspectieven en niveaus van *evidence based* worden onderscheiden. Het gaat er om de effecten van de interventies aan te tonen, maar wiens perspectief wordt als maatstaf voor effectiviteit gebruikt? Die van beleidsmakers en bestuurders die bepaalde maatschappelijke doelen nastreven? Die van de sociale beroepskracht die de methode uitvoert? Of van de radicale jongere die de interventie ondergaat?

Systematisch praktijkonderzoek naar hoe interventies zich *de facto* ontwikkelen en welke perspectieven over de effectiviteit van methoden daarbij een rol spelen, vormt een waardevolle verdieping naast de brede, meer inventariserende onderzoekslijn van *theory based evaluation*. Door kwalitatief onderzoek langs bovengenoemde thema's in effectonderzoek te integreren wordt meer licht geworpen op de succes- en faalfactoren in de uitvoering van methoden en de samenhang tussen variabelen (vgl. Blumer, 1969). Daarbij staan drie vragen centraal:

1. Welke invloed heeft de *maatschappelijke context* en de *lokale situatie* waarin de methode is ingebed op de mogelijke opbrengsten van de interventie?
2. Welke betekenis heeft de attitude en manier van optreden van de *sociale beroepskracht* als uitvoerder / regisseur van een methode voor de effectiviteit van de interventie?

3. Hoe ervaren *jongeren* die betrokken zijn bij interventies op het terrein van radicalisering en culturele spanningen de werking van een methode (wat is het perspectief van 'de patiënt')?

Op dit moment doet het onderzoeksinstituut TNO al onderzoek naar werkbare elementen van interventies vanuit het perspectief van de eerstelijns-werker en heeft MOVISIE de eerste stappen gezet om de zelfbeelden van allochtone en de autochtone jongeren die betrokken zijn bij projecten tegen radicalisering bloot te leggen (zie Lousberg et al., 2009, te verschijnen; Cadat & Lub, 2009, te verschijnen).

Dergelijk onderzoek is relevant, want binnen het paradigma van *evidence based* werken moet worden gewaakt voor een te smalle benadering van effectonderzoek. Een eenzijdige blik op de beleidsmatige effecten van methoden brengt het risico met zich mee dat de omstandigheden waaronder die methoden worden toegepast worden verontachtzaamd (Rensen & Van der Kooij, 2009). Meer praktijkonderzoek kan er bovendien voor zorgen dat kennis uit te praktijk beter te koppelen is aan methodiekontwikkeling, mits partijen uit 'het veld' - openbaar bestuur, sociale beroepskrachten, jongeren - constructief worden betrokken bij dergelijk onderzoek. Ook onderhavige verkenning moet in dit licht worden gezien. In het zoeken naar passend bewijs van de effectiviteit van methoden is het integreren van het beste wetenschappelijke bewijsmateriaal met de ervaringen en voorkeuren van de betrokken partijen een van de voornaamste opgaven.

Literatuur en bronnen

- Abram, I. & Wesly, J. (2006). *Elkaar leren kennen = leren van elkaar. Eigen identiteit en interculturele dialoog*. Utrecht: Forum.
- AIVD (2004). *Dierenactivisme in Nederland: Grenzen tussen vreedzaam en vlammend protest*. Den Haag: AIVD.
- AIVD (2007). *Dierenrechtenactivisme in Nederland. Springplank voor Europa*. Den Haag: AIVD.
- AIVD (2007). *Radicale dawa in verandering. De opkomst van islamitisch neoradicalisme in Nederland*. Den Haag: AIVD.
- Allport G. W. (1954). *The nature of prejudice: A comprehensive and penetrating study of the origin and nature of prejudice*. Garden city, NY: Addison-Wesley Publishing.
- Blumer, H. (1969). *Symbolic interactionism. Perspective and method*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.
- Bouman, M. (2005). *De onschuld voorbij. Het gedramatiseerde verslag van de brandstichting bij de islamitische basisschool Bedir in Uden*. Uden: Bouman Beheer BV
- Bouchta, O. el (1997). *Het participatiemodel. Een vernieuwende methodiek voor het werken met Marokkaanse jongeren in Nederland*. Utrecht: Forum
- Bouzar, D. (2001). *Les prédicateurs musulmans, nouveaux travailleurs sociaux?* Ed Syros.
- Bouzar, D. (2006). *Quelle éducation face au radicalisme religieux?* Editions Dunod.
- Brink, G. Van den (2006). 'Identiteit en cultuur'. In: G. Engbersen & J. de Haan (red.), *Balans en toekomst van de sociologie*. Amsterdam: Pallas Publications.
- Buijs, F.J. (1995). *Overtuiging en geweld. Vreedzame en gewelddadige acties tegen de apartheid*. Amsterdam: Babylon-De Geus.
- Buijs, F.J. & F. Demant (2006). Enkele thema's in het radicalisme- en extremismeonderzoek in Nederland. In: *Documenten en verslagen naar aanleiding van de werkconferentie van FORUM en CRES op 27 november 2006*. Utrecht / Amsterdam: FORUM / CRES.
- Buijs, F.J., Demant, F. & A. Hamdy (2006). *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Cadat, M. (2007). *Inspanning voor culturele ontspanning. Aanpak van rechtsradicale jongeren in stad en ommeland*. Utrecht: MOVISIE.
- Cadat, M. & Patty, E. (2008). Filosoof Tariq Ramadan, bruggenbouwer in Rotterdam. Sociaal werkers moeten burgers het gevoel geven erbij te horen. *Zorg + Welzijn*, 4, 2

Cadat, M. & R. Engbersen (2006a). Lonsdale-clash. Radicaliserende jongeren veroveren het verstedelijkte platteland. *Tijdschrift voor sociale vraagstukken*, 9-13

Cadat, M. & R. Engbersen (2006b). *Leefbaarheid op het (verstedelijkt) platteland: anticiperen op multi-ethniciteit. Een verkenning naar culturele spanningen op het platteland*. Utrecht: NIZW.

Cadat, M. & V. Lub (2009, te verschijnen). *Zelfbeelden van radicalisering. Op zoek naar factoren voor maatschappelijke binding*. Utrecht: MOVISIE.

Centrum voor nascholing Amsterdam (2008). *Lerarenhandleiding: Laat je niet gek maken!* Amsterdam: Kwintessens.

Charifi, A. & Kaddouri, H. el (2007). *Methodiek empowerment van moslimjongeren. Hoe zet ik een succesvol empowerment programma op?* Utrecht: SMN, IOT & SIO.

'Cohen: Aanpak radicalisering taak lokale overheid' 27 november 2008, rePublic.nl geraadpleegd 16:26 uur.

Demant, F., Slootman, M., Buijs, F., & J. Tillie (2008). *Teruggang en uittrekking. Processen van deradicalisering ontleed*. Amsterdam: IMES.

Donselaar, J. van (2005). *Het Lonsdalevraagstuk. Monitor racisme & extremisme: cahier nr. 4*. Amsterdam/Leiden: Anne Frank Stichting / Universiteit van Leiden.

Entzinger, H & E. Dourleijn (2008). *De lat steeds hoger. De leefwereld van jongeren in een multi-etnische stad*. Assen: Van Gorcum.

Forum (2007). *Aan de slag met Lonsdalejongeren. Een curatieve groepsaanpak*. Utrecht: Forum.

Gielen, A.J. (2008). *Radicalisering en identiteit. Radicale rechtse en moslimjongeren vergeleken*. Amsterdam: Aksant.

Gielen, A.J. (2009). *Een kwestie van identiteit. Evaluatie training Identiteit & Weerbaarheid voor moslima's*. A.G. Advies.

Gijsberts, M. en Dagevos, J. (red.) (2007). *Interventies voor integratie. Het tegengaan van etnische concentratie en bevorderen van interetnisch contact*. Den Haag: SCP

Kooij, A. van der., P. Rensen, A. Gemmeke, R. van der Zwet & R. Engbersen (2008). *Fundamenten leggen voor Beproefde Kennis. Projectplan voor het VWS-programma Beter in Meedoen, Programmalijn 3 Effectieve interventies*. Utrecht: MOVISIE

'Laten we wel wezen: RaRa had wel effect'. In: De Pers 18 augustus 2008

Lindo, F. (2008). *Interetnische contacten tussen scholieren in het voortgezet onderwijs. Een analyse en waardering van het onderzoek binnen het paradigma van de contacthypothese*. Amsterdam: IMES

Lipsey, Mark W. 1993. "Theory as Method: Small Theories of Treatments." In *Understanding Causes and Generalizing About Them*, ed. L. B. Sechrest and A. G. Scott, New Directions for Program Evaluation, no. 57: 5-38.

Lousberg, M., S. Langelaan & D. van Hemert (2009, te verschijnen). *Effectief ingrijpen bij radicalisering- de perceptie van de eerstelijnswerker*. TNO

Lub, V. (2008). *Stimuleren van maatschappelijke binding van jongeren – startnotitie in het kader van Effectieve interventies in de sociale sector*. Utrecht: MOVISIE

Meertens R.W., Y.R.A. Prins & B. Doosje (2006). *In iedereen schuilt een terrorist. Een sociaal-psychologische analyse van terroristische sekten en aanslagen*. Schiedam: Scriptum

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2007). *Actieplan Polarisatie en Radicalisering 2007-2011*. Den Haag: Ministerie van BZK

Nahas, O. (2007). *De andere Jihad*. Leuven: Van Halenwijk

Oral, N (2008). Helende aandacht. *De Volkskrant* 14 juli 2008.

Pauw, P. (2008). *Salaam! Een jaar onder orthodoxe moslims*. Amsterdam: Nieuw-Amsterdam.

Rensen, P. & A. Van der Kooij (2009). Evidence based spook bestaat niet. Blijven zoeken naar bewijs voor effectiviteit van methoden in zorg en welzijn. *TSS. Tijdschrift voor sociale vraagstukken*. 63, 1-2, 22-25

Roelfzema, M. (2006). Dynamische aanpak van extreem jongerengeweld. Jongerenwerk ontwikkelt nieuwe visie. *Zorg + Welzijn*, 8, 32-34

Shadish, W. R., Jr. 1987. "Program Micro- and Macrotheories: A Guide for Social Change." In *Using Program Theory in Evaluation. New Directions for Program Evaluation*, ed. Leonard Bickman, no. 33: 93-108.

Slotman, M. & J. Tillie (2006). *Processen van radicalisering, waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Amsterdam: IMES.

Sprinkhuizen A. (2008). Meer Mee Doen. De Wmo, over kansen voor participatie en de rol van sociale professionals. *MO/Samenlevingsopbouw*, 217, 7-9

SMN (2008). *Peer preventie bij radicalisering – projectbeschrijving*. Utrecht: SMN

Sookhdeo, P. (2005). The Myth of Moderate Islam. *The Spectator*.

Verhagen, A. (1999). *Communiceren over morele dilemma's. Waarden en normen als bouwstenen voor maatschappelijke activering*. Maarssen: Elsevier/De Tijdstroom.

Weiss, C.H. (1995). *Nothing as Practical as Good Theory: Exploring Theory-Based Evaluation for Comprehensive Community Initiatives for Children and Families*. The Aspen Institute.

Wijk, A. van & E. Bervoets (2007a). *Trots op Nederland. Achtergronden, kenmerken en aanpak van het Lonsdaleverschijnsel in Venray, Zoetermeer en Aalsmeer*. Den Haag: Elsevier.

Wijk, A. van & E. Bervoets (2007b). Lonsdalejongeren: wie zijn ze en wat doet men eraan? *Tijdschrift voor de politie*, 5, (pp. 27-32).

Zannoni, M., L.P. van der Varst, E.J.A. Bervoets, M. Wensveen, V.J. van Bolhuis & E.J. van der Torre (2008). *De rol van eerstelijnswerkers bij het tegengaan van polarisatie en radicalisering*. Den Haag: COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement.

Zannoni, M., L.P. van der Varst & L. Wesselink (2009). *Agenderen en experimenteren: de complexiteit van een lokale aanpak van radicalisering belicht*. Den Haag: COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement.

Zuithof, M. (2006). Jongerenwerkers kunnen radicale jongeren bij de lurven pakken. Welzijnswerkers durven de confrontatie niet aan. *Zorg + Welzijn*, 11, 12-17

Bijlage: geraadpleegde experts

Expertmeeting 'Stimuleren van maatschappelijke binding jongeren'
Mammoni – Utrecht, dinsdag 4 november 2008

Jaap Anteunisse, PJ-Partners/ATA
Teye Barkema, Jongerenwerk Barkema & De Haan
Loek Borr el, Breaking Human Barriers
Ewoud Butter, ACB Kenniscentrum
Pieter Gijsbers, Jongerencentrum Dingus
Habib El Kaddouri, Samenwerkingsverband Marokkanen in Nederland
Maaik e Lousberg, TNO Defence, Security and Safety
Mostapha El Madkouri, Forum
Esma Mallouk-Salama, Stichting Interculturele Participatie en Integratie
Marijke Mootz, ZonMW
Fery Pasch e, Jongerenwerk Barkema & De Haan
Omar Rammadan, Kenniscentrum Nuansa
Leida Schuringa, Leidraad
Cyriel Triesscheijn, RADAR
Nathalie Vriezelaar, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Hans Moons, Universiteit Tilburg